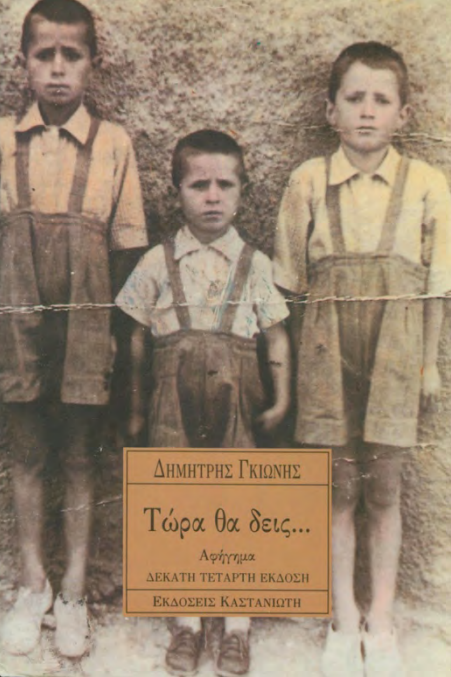

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΚΙΩΝΗΣ

Τώρα θα δεις...

Λογγραμμά

ΔΕΚΑΤΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Αρχές του '50, σ' ένα μικρό χωριό, που θα μπορούσε να είναι ένα οποιοδήποτε ελληνικό χωριό. Ο Εμφύλιος έχει τελειώσει, αλλά η βία εξακολουθεί να κυριαρχεί σε μια κοινωνία όπου η ράβδος θεωρείται το αποτελεσματικότερο μέσο επιβολής των ισχυρών στους αδύναμους — μεγάλους και μικρούς.

Μια σειρά από εικόνες της σκληρής εκείνης εποχής μέσα από τα μάτια ενός δωδεκάχρονου παιδιού — απ' όπου δε λείπει η τρυφερότητα και το χιούμορ.

Ο Δημήτρης Γκιώνης είναι δημοσιογράφος από το 1964, με μια εμμονή στο πολιτιστικό ρεπορτάζ. Από το 1964 ως το 1967 στην εφημερίδα Δημοκρατική Αλλαγή. Στο εξωτερικό (Γαλλία, Καναδά) από το 1967 ως το 1973, λόγω χούντας — αρθρογράφος σε ελληνόφωνα έντυπα. Συνεκδότης (με τον Φώντα Λάδη) του περιοδικού Τετράδιο από το 1974 ως το 1976. Στην Αυγή για ένα χρόνο (1974-1975) και στην Ελευθεροτυπία από την έκδοσή της (1975) μέχρι σήμερα — πάντα στα πολιτιστικά, ενώ για επτά χρόνια (1976-1983) ήταν και στο ρεπορτάζ της τηλεοπτικής εκπομπής Παρασκήνιο.

ΜΕ ΛΕΝΕ ΔΗΜΗΤΡΗ. Αυτό όμως το έμαθα αργότερα, μετά τα δώδεκά μου, όταν ήρθα στην Αθήνα. Μικρός είχα προβλήματα. Ο πατέρας μου με φώναζε Μήτσο, ο θείος ο Ντίνος Δήμο, ο αδερφός μου ο Γιώργης Μήτρο, τ' άλλα μου αδέρφια και οι συμμαθητές μου Δημήτριά ή Δημήτριο και σπανιότερα κάποιοι Μίμη ή Δημητράκη, η μητέρα Δημητρίζινο — και θα εξηγήσω πιο κάτω γιατί.

— Πώς σε λένε, παιδάκι μου (ή ρε); με ρωτούσαν, κι εγώ δεν ήξερα ποιο απ' όλα να πω.

— Με λένε Δημήτριο, έλεγα το πιο συχνό κι αγανακτούσα που δεν είχα ένα πιο βολικό όνομα, όπως τ' άλλα μου τ' αδέρφια: Παρασκευή, Βασίλης, Γιώργης, Κυριάκος, Νίκος, Ευγενία, Τάκης, Αλέκος — οχτώ, αν τα μετρήσατε, κι ένα εγώ εννέα κι ένα που πέθανε μικρό δέκα.

Μόνο η μητέρα μάς παραμόρφωνε τα ονόματα προσθέτοντας ένα -ζινο στο τέλος. Έτσι εγώ ήμουν ο Δημητρίζινος, ο Τάκης ο Τάζινος, ο Αλέκος Αλέζινος —για να σταθώ σ' εμάς τα τρία τελευταία, γιατί κατά τριάδες μεγαλώναμε, άντε και στην Ευγενία ή Ευγενίζινο, λίγο μεγαλύτερή μας, που η μητέρα την άφηνε να μας προσέχει όταν έφευγε, κι όποιος τα 'χε καλά μαζί της μπορούσε να κάνει καλά και τ' άλλα.

Το -ζινο έμπαινε βέβαια όταν η μητέρα ήταν θυμωμένη, αλλά με εννιά δαίμονες, όπως μας έλεγε, γύρω της, πάντα ήταν θυμωμένη κι έτοιμη να μας καταχερίσει. Κι όταν καμιά φορά ξεγελιόταν και χαμογελούσε, βιαζόταν να μας προλάβει:

— Όλο φαρμάκι είναι το γέλιο μου, έτσι όπως με κάνετε!

Ο πατέρας σπάνια ασχολιόταν μαζί μας. Έφευγε το πρωί για το μαγαζί —άλλοι το λέγανε ταβέρνα, άλλοι εστιατόριο, απ' έξω πάντως έγραφε «Ταβέρνα ο Κούκος»— και γύριζε αργά το βράδυ.

ΜΕ ΤΟ επώνυμο δεν είχα προβλήματα γιατί έμοιαζε —και μάλλον ήταν— παρατσούκλι. Ωστόσο ένιωθα σαν να 'τρωγα χαστούκι, όταν ο δάσκαλός μας ο Τζαναβάρας με φώναζε να σηκωθώ στον πίνακα:

— Σήκω απάνω, Κούκο!

Γι' αυτό εκτιμούσα αυτούς που με φώναζαν με το μικρό μου όνομα — όπως κι αν το 'λεγαν.

Αλίμονο σ' εκείνους που είχαν ένα κοινό όνομα — Κανελλόπουλος, ας πούμε. Τι θα πει Κανελλόπουλος; Του κολλούσαν ένα παρατσούκλι: Μαλλούρας (γιατί είχε πολλά μαλλιά). Και άλλους: Ξεροσφύρης (γιατί πού τον έχανες, πού τον έβρισκες, στην ταβέρνα να τα πίνει), Νασουπό (γιατί ό,τι κι αν έλεγε ξεκινούσε με το «να σου πω»), Κουμπάρος (γιατί τους έλεγε όλους κουμπάρους). Κι ανάμεσά τους μερικά αλλιώτικα, όπως ο Ψώλος (γιατί όταν γεννήθηκε, η μάνα του, απ' την πολλή χαρά της, που ως τότε έκανε μόνο κορίτσια, ψώλο τον ανέβαζε, ψώλο τον κατέβαζε — και του 'κατσε).

Κι από κοντά εκείνοι που ήταν γνωστοί από τη δουλειά που έκαναν: ο Γιάννης ο Μαραγκός, ο Κωστής ο Φαναρτζής, ο Μανάβης, ο Χασάπης, ο Τσαγκάρης, ο Φούρναρης, ο Σαμαράς κ.ά. Ή από ένα κουσούρι τους: ο Κουφοστάθης, ο Μουγγός, ο Κουτσοθανάσης. Και βέβαια, όπως σ' όλα τα χωριά: ο Τρελοθανάσης, οι θεληματάρηδες Ταλούμης και Πλακωτάρης κι ακόμα ο Κασιδιάρης, γιατρός, λέγανε, κάποτε, που μουρλάθηκε από τα πολλά γράμματα και γύριζε πάντα μ' ένα βιβλίο στη μασχάλη κι ήταν το άλλοθι όλων των αγράμματων του χωριού.

Παρατσούκλια και οι γυναίκες: Η Άγριενα (γιατί ήταν αγριομούρα), η Πορταρίνα (δεν την έβρισκες ποτέ σπίτι της — πήγαινε από πόρτα σε πόρτα), η Γκαβοτασία (το 'να μάτι της έβλεπε τον Αϊ-Λια και τ' άλλο τον κάμπο).

Με παρατσούκλια ήταν γνωστά και πολλά απ' τα παιδιά-συμμαθητές μου: Κουρούνης (γιατί ήταν μαύρος σαν κουρούνα), Κομπορόζος (κοντόχοντρος σαν κόμπρος), Λίμας (συνέχεια πεινασμένος), Απορίας (γιατί κάθε τόσο σηκώνόταν στην τάξη και ρωτούσε: «Κυρία - Κύριε, έχω μια απορία»), Βρακέλος (του πέφταν συνέχεια τα βρακιά), Αγριογούρουνο (τα μαλλιά του ήταν όρθια σαν καρφιά), Φορφόλιας (για άγνωστο λόγο) κ.ά.

Ήταν να μη σου κολλήσουν ένα παρατσούκλι — το κουβαλούσες σ' όλη σου τη ζωή. Γι' αυτό και η μητέρα, μόλις άκουγε κάποιο από εμάς να πειράζει το άλλο (Δημήτρη - Κοψομύτη εμένα ο Τάκης, Αφρίλο και Μύξα τον Τάκη εγώ, που κάποια στιγμή είδα να σκάει μια φουσκάλα κάτω από τη μύτη του):

— Μη σας ξανακούσω να λέτε το 'να στ' άλλο παρατσούκλια, σας καρύδωσα!

ΕΝΝΙΑ παιδιά —και με τους γονείς μας έντεκα— αλλά και οι μουσαφिरαίοι, που ποτέ δεν μας έλειψαν.

— Δεν έρχεσαι να τεντωθείς στο σπίτι; πρότεινε ο πατέρας, όταν κάποιος από τα γύρω χωριά ερχόταν για δουλειές και ξέμενε ως αργά στο μαγαζί.

Κι ήταν καμιά φορά δυο και τρεις, και κοιμόνταν στη σάλα, στο καλό δωμάτιο του σπιτιού.

Πριν κοιμηθούν, το απαραίτητο κουβεντολόι με τον πατέρα, να μιλάει για τα όσα τράβηξε στη Μικρά Ασία, όπου είχε πολεμήσει —πέντε χρόνια στρατιώτης— η πιο ηρωική, απ' ό,τι φαίνεται, πτυχή της ζωής του. Μια ιστορία που, κάθε φορά που την έλεγε, όλο κι έβαζε λίγη σάλτσα παραπάνω.

— Αυτό το 'χε πει αλλιώς την άλλη φορά, ψιθυρίζω ένα βράδυ στη μητέρα που υπόμενε μαζί μας στο παραγώνι.

— Κόβει κάτι ψέματα ο πατέρας σου!

Και αμέσως μετά, για να μην πάρω θάρρος:

— Δεν χρειάζεται ν' ακούς!

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ με τη μητέρα κοιμόνταν στην κάμαρη, ένα μικρό δωμάτιο που ίσα που χωρούσε ένα διπλό κρεβάτι, ένα μπαούλο, ένα μικρό τραπέζι, κι εμείς τα παιδιά στρωματσάδα στο χειμωνιάτικο, δίπλα στο τζάκι, τα μισά από δω, τα μισά από κει. Έτσι ζεσταινόμασταν τις νύχτες του χειμώνα και διασκεδάσαμε τους φόβους μας: θα 'ταν δύσκολο να μας ζυγώσει κάποιο στοιχείο της νύχτας, από εκείνα που κατεβαίνουν από τα τζάκια.

Να πω όμως ότι δεν κοιμόμασταν όλα εκεί. Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου όλο και κάποια έλειπαν: άλλα στην Αθήνα, άλλα στα παζάρια —να πουλήσουν, ν' αγοράσουν κάτι— άλλα στο

στρατό, άλλα, αργότερα, στη μεγάλη ξενιτιά. Γι' αυτό και στην Κατοχή, όπως και στον Εμφύλιο ή ανταρτοπόλεμο ή συμμοριτοπόλεμο —όπως άκουγα να τον λένε οι μεγαλύτεροι— δεν μας έλειψε τίποτα.

ΔΕΝ ΜΑΣ έλειψε το φαΐ αλλά όχι και η λαιμαργία. Πώς στα κομμάτια γινότανε και ήμασταν πάντα πεινασμένα.

Εμείς τα μικρότερα τρώγαμε χώρια, σ' ένα χαμηλό τραπεζάκι, και παραφυλάγαμε πότε ο διπλανός θα κοιτάξει έξω για ν' αρπάξουμε κάτι κι απ' το δικό του πιάτο.

— Αλέκο, κοίτα τον Ταλούμη που περνάει!

Έκανε να κοιτάξει ο Αλέκος: δυο τρεις πιρουνιές ή κουταλιές λιγότερες στο πιάτο του από τους διπλανούς.

Ο ασφαλέστερος τρόπος να εξασφαλίσουμε το πιάτο μας ήταν να φτύσουμε μέσα.

— Φάε τώρα άμα σ' αρέσει!

Άμα όμως το φαγητό ήταν καλό, ούτε κι εκεί κωλώναμε. Οπότε ο ριγμένος έβαζε τις φωνές:

— Μητέρα, αυτός τρώει απ' το δικό μου!

— Γιατί, ρε αχαΐρευτο, τρως το φαΐ του αδερφού σου;

— Ό,τι θέλει λέει αυτός!

— Αυτός λέει ό,τι θέλει, επέμενε το άλλο. Μεσ στο στόμα του το 'χει ακόμα. Φτύς' το, ρε!

Μόλις αποτρώγαμε, η μητέρα έκρυβε ό,τι απόμενε — και κυρίως το ψωμί.

— Το βράδυ πάλι!

Κι ήταν πεντανόστιμο το ψωμί, που το 'φτιαχνε η ίδια στο φούρνο, στο βάθος της κουζίνας, κάτι μεγάλα καρβέλια, μια φορά τη βδομάδα. Ιδιαίτερα όταν ήταν φρέσκο. Αλλά απ' αυτό σπάνια μας έδινε. Το άφηνε μια δυο μέρες να μπαγιατέψει για να φτουρήσει, να θρέψει τόσα στόματα.

ΕΥΤΥΧΩΣ υπήρχε το δίπορτο. Πηγαίναμε στο μαγαζί.

— Πατέρα, θες να βοηθήσω σε τίποτα; Πώς δεν ήθελε. Να καθαρίσουμε τα τραπέζια, να πλύνουμε πιάτα, να καθαρίσουμε πατάτες, φασολάκια, φακές, να σκουπίσουμε, να φέρουμε νερό από τη βρύση και, το πιο βαρετό, να κουβαλήσουμε κρασί από τα βαρέλια στο υπόγειο, έξω από την είσοδο του μαγαζιού, συχνά κατοστάρι κατοστάρι, γι' αυτούς που έτρωγαν ή μπεκρόπιναν και το 'θελαν λίγο λίγο, κι ας ήταν τρεις, τέσσερις ή και περισσότεροι.

— Άντε, εβίβα!

— Άσ' τα να πάνε!

— Όξ' απ' άδικο!

— Ας πάει και το παλιάμπελο!

— Φέρε μας άλλο ένα, ρε Μήτσο!

Και μετά κι άλλο, κι άλλο. Τι τους λες; Φτύνεις μέσα ή και κατουράς; Το 'κανα κι αυτό κάποτε, αν θέλετε να μάθετε, αλλά εκείνοι που το κατέβασαν όχι μόνο δεν χαμπάρισαν αλλά:

— Άντε ένα ακόμη από το ίδιο!

Κάποτε ερχόταν ο λογαριασμός.

— Πολλά μας έβαλες — εφτά ήπιαμε, όχι έντεκα.

— Μα εγώ τα κουβάλησα και ξέρω.

— Αλλά εμείς τα 'πιαμε και ξέρουμε!

Τότε έμπαινε στη μέση ο πατέρας, που έριχνε πάντα το δίκιο στον πελάτη, έστω κι αν ήξερε ότι πήγαινε να τον ρίξει:

— Πληρώστε όσα νομίζετε.

Οπότε υπήρχε περίπτωση να ξυπνήσει το φιλότιμο:

— Μπορεί να 'χει δίκιο το παιδί. Δουλειά, ώσπου κάποια στιγμή ερχόταν η ώρα του φαγητού.

Κατεβαίναμε στο υπόγειο να το ρίξουμε μέσα μας με την ησυχία μας και καμιά φορά τραβούσαμε στη ζούλα κάνα ποτηράκι. Ιδιαίτερα την εποχή των μούστων. Όσπου κάποτε πιες πιες με τον Τάκη από το μούστο που έβραζε, πέσαμε ξεροί και είδαν κι έπαθαν να μας συνεφέρουν. Αρπάξαμε και το ξύλο μας.

ΑΠΟΤΡΩΓΑΜΕ και:

— Πατέρα, πρέπει να πάω σπίτι, έχω διάβασμα.

Συχνά όμως το σκάγαμε χωρίς να ρωτήσουμε. Εννιά παιδιά κι ένα μόνο τον βοηθούσε τα τελευταία χρόνια μόνιμα: ο Κυριάκος, που είχε παρατήσει το σχολείο. Όσπου κάποια στιγμή ο πατέρας πήρε κι έναν υπάλληλο, ένα δεύτερο ξάδερφό μας, τον Θοδωρή, που κοιμόταν και σπίτι, μαζί μας, κι είχε το κεφάλι του ήσυχο.

— ΜΗΤΕΡΑ, μου δίνεις μια φέτα ψωμί; λέγαμε αργότερα, το απόγευμα, όταν μας ζόριζε η πείνα.

— Τι ώρα είναι;

Έπρεπε να βγούμε έξω από το σπίτι, να κοιτάξουμε το μεγάλο πέτρινο ρολόι του χωριού (προσφορά των συγχωριανών μας που είχαν ξενιτευτεί στην Αμερική). Αλλά πώς να διαβάσουμε την ώρα, που ήταν με λατινικούς αριθμούς; Βλέπαμε κατά πού ήταν οι δείκτες και μπαίναμε μέσα με τεντωμένα τα χέρια το ίδιο. Ήταν, ας πούμε, τρεις; Το 'να χέρι τεντωμένο στην ανάταση και τ' άλλο στην έκταση:

— Έτσι είναι, μητέρα.

— Νωρίς είναι!
Πάντα ήταν νωρίς.

— Θα πάθετε ψωμόλυσσα!

Ή:

— Άμε στην αγορά να φέρεις πετρέλαιο για τις λάμπες και θα σου δώσω.

Μας ήθελε και γρήγορους:

— Να πας και νά 'ρθεις με τ' άστραμμα!

Ή:

— Έφτυσα!

Που σήμαινε ότι ώσπου να 'χει λιώσει το σάλιο, έπρεπε να 'χες γυρίσει.

Και το να πας στην αγορά ήταν από τις ελαφρές δουλειές. Γιατί θα μπορούσε να μας πει να σκουπίσουμε την αυλή, να καθαρίσουμε τίποτα φακές, να κουβαλήσουμε έναν ή δύο τενεκέδες νερό από την Κατωβρύση.

Το τελευταίο ήταν και το πιο κουραστικό, γιατί κατεβαίναμε με άδειους τους τενεκέδες κι έπρεπε να τους ανεβάσουμε γεμάτους. Γολγοθάς. Και να πέφτει το νερό στο χώμα, να τινάζεται, να ξαναγυρίζει και να κολλάει στα πόδια μας σαν λάσπη. Άσε που μπορεί να γλιστρούσαμε και να μην έμενε τίποτα, οπότε ξανά στην Κατωβρύση.

ΜΙΑ ΦΕΤΑ ψωμί το απόγευμα όμως ήταν άλλο πράμα. Πολύ περισσότερο όταν την αλείφαμε με λάδι, ντομάτα πελτέ, ζάχαρη, ή την προσφαΐζαμε με τυρί ή ντομάτα.

Καμιά φορά ανεβαίναμε με τη φέτα στην πλατεία, στον Αϊ-Γιώργη, στον τόπο του παιχνιδιού μας, να κάνουμε το κομμάτι μας. Οπότε μερικά απ' τα παιδιά παρατούσαν το παιχνίδι κι έρχονταν κατά πάνω μας:

— Δώ' μου μια μπουκιά, ρε!

Ανάλογα με την πείνα μας, άλλοτε δίναμε, άλλοτε όχι. Εκτός κι αν ήταν κανένα φιλαράκι μας ή μεγαλύτερό μας, οπότε εκμεταλλευόμασταν τη λίμα του για να 'χουμε την υποστήριξή του σε κάποιον καβγά.

Ήταν και η Μέλπω, η χαζή του χωριού, πάντα πεινασμένη, που όποιον έβλεπε να τρώει κάτι, του 'πεφτε από κοντά:

— Δώ' μου και μένα λιγούλι, ρε!

Κι αν δεν της έδινες με την πρώτη, προχωρούσε παραπέρα:

— Δώ' μου μια μπουκιά και κάνε μου ό,τι θες!

Αυτό όμως το 'λεγε στα μεγαλύτερα, γιατί εμείς ούτε που καταλαβαίναμε τι ήθελε να πει.

Άλλοτε κάναμε αλλιώς το κομμάτι μας: φτιάχναμε μια οδοντογλυφίδα —από σκούπα ή άλλο ξύλο— κι ανεβαίναμε στον Αϊ-Γιώργη καθαρίζοντας αδιάφορα τα δόντια μας, τάχα ότι μόλις είχαμε φάει κρέας, για να μας δούνε τ' άλλα παιδιά και να ζηλέψουνε.

Μ' ΟΛΟΥΣ τους περιορισμούς, η μητέρα μάς ήθελε πάντα χορτασμένους — ήμασταν δεν ήμασταν.

— Μη μάθω ότι πήγατε σε ξένο σπίτι και φάγατε!

— Τι να λέμε;

— Είμαι μέχρι το λαιμό!

— Κι άμα πεινάμε;

— Μη σας τσακίσω, που θα φάτε σε ξένο σπίτι!

Οι παραινήσεις αφορούσαν και την κατοπινή μας ζωή:

— Να το 'χετε κατά νου κι όταν μεγαλώσετε: να μπαίνετε στ' άλλα σπίτια με γεμάτα χέρια και να βγαίνετε με άδεια!

«Να μη μας περάσουν για πεινάλες» ήταν η έγνοια της — και οι ξένοι και οι συγγενείς, και προπαντός η θεία η Κατίνα, με την οποία βρισκόταν σε διαρκή αμάχη.

Ένα κουβάρι κρέας —κοντή, χοντρή, άσχημη και με γυαλιά— η θεία Κατίνα, που την έλεγε και Γρουμποκάνατο, είχε τυλίξει, καταπώς έλεγε, τον αδερφό της τον Ντίνο —ένα λεβέντη ομορφάντρα, ίσαμε εκεί απάνω, που ήταν και ο συμβολαιογράφος του χωριού— και περνούσε, «με το δικό μας άνθρωπο», για αριστοκράτισσα. Παιδιά δεν αξιώθηκε να κάνει και ζήλευε και κακολογούσε κρυφά τη μητέρα μας που είχε κάνει τόσα. Αλλά μένει τίποτα κρυφό στο χωριό; Από εκεί και η μεγαλύτερη αντιπάθεια της μητέρας και οι αυστηρές συστάσεις της:

— Ούτε νερό από τα χέρια της!

Και γενικότερα:

— Να 'στε χορτασμένοι και περήφανοι!

Η περηφάνια έπιανε και το περπάτημα:

— Να 'στε καμαρωτοί, σαν λαμπάδες, να μην καμπουριάζετε, να μην περπατάτε με κατεβασμένο κεφάλι σαν τον Παλιονάκο!

Ήθελε να μιλάμε και καλά:

— Δημητρίζινο!

— Τι;

— Τίξι! Ορίστε λένε!

ΚΟΡΗ παπά η μητέρα μας, είχε έναν αέρα αρχοντιάς που την έκανε σεβαστή στις άλλες γυναίκες, ιδιαίτερα εκείνες που έρχονταν κάποια απογεύματα να της κρατήσουν συντροφιά κάνοντας παράλληλα κάποια δουλειά: μπάλωμα, πλέξιμο. Κι ήταν εκεί που η μητέρα τις τρατάριζε καφέ, με ένα δυο κομμάτια ψωμί παραδίπλα για βούτημα.

Ένας καφές που δεν ήταν πάντα καφές, καθώς η μητέρα είχε τριών ειδών, που τους σέρβιρε ανάλογα με την εκτίμηση που είχε στον επισκέπτη: κανονικό καφέ γι' αυτούς που έρχονταν από την Αθήνα και κανέναν παπά, μισό καφέ, μισό καβουρδισμένο κριθάρι γι' αυτούς που ήταν έτσι κι έτσι, και σκέτο κριθάρι, με μια άχνα καφέ, για τις τακτικές της επισκέπτριες.

ΝΑ ΠΩ ακόμα ότι το χωριό μας δεν ήταν μικρό αλλά κεφαλοχώρι, πρωτεύουσα επαρχίας, με όνομα και υπόληψη, σε σημείο που λέγαμε τους άλλους που έρχονταν από τα γύρω χωριά βλάχους. Είχαμε φτωχούς, αλλά είχαμε και μερικούς πλούσιους. Εμείς πρέπει να ανήκαμε στους μεσαίους. Τώρα, πώς το ήξερα; Αυτοί που είχανε λεφτά —οι γιατροί, κάτι δημόσιοι υπάλληλοι και траπεζικοί, ο αστυνόμος— είχανε πρώτα πρώτα λίγα παιδιά, ήταν καλοντυμένοι και χοντροί, τα σπίτια τους ήταν περιποιημένα και τα παιδιά τους τους φώναζαν μαμά και μπαμπά. Τους φτωχούς πάλι δεν χρειαζόταν πολύ να τους καταλάβεις, το 'βλεπες το χάλι τους: μπαλωμένα ρούχα, ξυπολυσιά, και τα παιδιά τους να τους φωνάζουν μάνα και πατέρα. Και ήμασταν κι εμείς οι μεσαίοι, που ζούσαμε λίγο πολύ όπως καταλάβατε, και φωνάζαμε τους γονείς μας μητέρα και πατέρα.

ΩΣΤΟΣΟ το χωριό μας περνιόταν, σε σχέση με τα ολόγυρα, για χορτασμένο. Διακονιάρηδες ντόπιους, ας πούμε, δεν είχαμε. Έρχονταν όμως από τα γύρω χωριά. Οι περισσότεροι, όπως κατάλαβα αργότερα, επαγγελματίες.

— Μην ανοίγετε σε κανέναν, μας ορμήνευε η μητέρα όταν μας άφηνε μόνα, να πάει να βοηθήσει στο μαγαζί.

Κάποτε ο πατέρας είχε αγοράσει σταφίδα για να τη μεταπουλήσει, την είχε σιγουρέψει στο σπίτι, κι εκείνο το πρωί, καθώς η μητέρα έφευγε για το μαγαζί, μας έκανε ιδιαίτερα προσεχτικούς:

— Μην πολυφάτε από δαύτη και πάθετε κόψιμο! Κι άμα έρθει κάνας διακονιάρης, κλείστε του την πόρτα. Μην αρχίσετε και μοιράζετε τη σταφίδα.

Δεν είχε περάσει πολλή ώρα, όταν χτυπάει η πόρτα. Ανοίγει η Ευγενία: ένας διακονιάρης.

— Πού είναι η μάνα σου, μωρή;

— Έχει πάει σε μια δουλειά εδώ κοντά, μπάρμπα.

— Έχει λιγούλι ψωμί να μου δώκεις;

— Ούτε ψωμί ούτε σταφίδα δεν έχουμε, μπάρμπα! βιάστηκε να πει η Ευγενία και του
'κλεισε κατάμουτρα την πόρτα.

ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΕΚΕΙΝΗ ΕΙΧΑ ΤΗ ΓΙΟΡΤΗ ΜΟΥ. Η μητέρα δεν μας γιόρταζε — πού να βρει άκρη με τόσα παιδιά! Εδώ δεν γιόρταζε η ίδια, όπως και καμιά γυναίκα άλλωστε. Μας γιόρταζαν όμως οι συμμαθητές μας με το δικό τους τρόπο:

— Χρόνια πολλά, ρε! και τράβηγμα τ' αυτί, άγνωστο γιατί.

Το ίδιο κάναμε κι εμείς σ' όποιο άλλο γιόρταζε.

Την ίδια ώρα που φεύγαμε εμείς για το σχολείο, εκείνο το πρωινό, έφευγε και η μητέρα για το μαγαζί. Δούλευε το δικαστήριο και είχε έρθει κόσμος από τα γύρω χωριά, καβάλα στα ζωντανά του ή με τα πόδια, άλλος για κάποια δίκη, άλλος να πουλήσει ή ν' ανταλλάξει τηνπραμάτεια του — στάρι, καλαμπόκι, τυρί, μαλλί, ξύλα για τα τζάκια.

Το χωριό μας τα χρόνια εκείνα ήταν κέντρο, καθώς το λεωφορείο που ερχόταν από την Αθήνα κάθε απόγευμα δεν προχωρούσε παρακάτω γιατί δεν υπήρχαν δρόμοι. Ακόμα γιατί, εκτός από δικαστήριο, είχε τράπεζα, εφορία, αστυνομία, μαγαζιά μ' όλα τα καλούδια, γυμνάσιο. Κι ήταν παιδιά, γι' αυτό το τελευταίο, που έκαναν καθημερινά δέκα ή και περισσότερα χιλιόμετρα ποδαρόδρομο μέσα σε κακοκαιρίες, για να έρθουν στα μαθήματα και να επιστρέψουν τ' απόγευμα.

Πολλή δουλειά στο μαγαζί και χρειάζονταν χέρια.

Έμπαιναν οι χωρικοί, αφού τέλειωναν τις δουλειές τους, άπλωναν στο τραπέζι το ψωμί, το τυρί, ντομάτα και κάνα κρεμμύδι που κουβαλούσαν μαζί τους και ζητούσαν συμπληρωματικά, ανάλογα με τις αντοχές τους:

— Φέρε μας ένα κατοστάρι κρασί, μια συκωτάκια και μια μερίδα πατάτες ετουτηνής.

Η... ετουτηνή ήταν κατά κανόνα ένα κακομοιριασμένο και κακοντυμένο θηλυκό, υποταγμένο στις βουλές του συζύγου-αφέντη. Αλλά για μας όλα αυτά ήταν τότε φυσικά.

— ΜΟΛΙΣ γυρίσετε απ' το σχολείο, αν δεν έχω γυρίσει κι εγώ, να φάτε το φαγητό που σας έφτιαξα και μετά διάβασμα και γράψιμο. Και φρόνιμα, μας ορμήνεψε φεύγοντας το πρωινό εκείνο του αγίου και μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του μυροβλήτου.

Τώρα μάλιστα!

Η ευχή μας να μην έχει επιστρέψει όταν γυρίσαμε είχε πιάσει. Φάγαμε τα φασολάκια μας και το ρίξαμε στο παιχνίδι — η αφεντιά μου, ο Τάκης, ο Αλέκος και η Ευγενία— από το οποίο δεν έλειπε ποτέ το ξύλο, που πολλές φορές το 'παιρνε χαμπάρι όταν επέστρεφε η μητέρα από τα ίχνη κάποιας δαγκωματιάς, από νυχιές, οπότε έπεφτε κι άλλο ξύλο από τη μεριά της — σ' όλους μας.

— Πάλι βγάλατε τα μάτια σας! η μόνιμη επωδός της.

Εκείνο το απόγευμα όμως είχε συμβεί κάτι χειρότερο: καθώς έτρεχα να πιάσω τον Τάκη, να του ανταποδώσω μια κατραπακιά, παίρνω σβάρνα μια γυάλινη κανάτα και γίνεται κομμάτια.

Πανηγύρι ο Τάκης:

— Τώρα θα σε ρημάξει στο ξύλο η μητέρα!

Ανοιχτοί λογαριασμοί από τις καθημερινές μας εχθροπραξίες βρήκαν την ευκαιρία να πάρουν μερική εκδίκηση.

Πέρασε κάμποση ώρα νηνεμίας, οπότε η Ευγενία ρίχνει φαινή ιδέα:

— Δεν φτιάχνουμε κάτι άλλο να φάμε;

Φωτίστηκαν τα πρόσωπά μας.

— Τηγανίτες; λέει ο Αλέκος.

— Όχι, θέλουν ώρα, αποφαίνεται η Ευγενία. Να τηγανίσουμε καλαμπόκι.

Χωρίς να χάσει καιρό, παίρνει το τηγάνι, το αλείφει με λάδι, το βάζει στη φωτιά του τζακιού και μόλις θερμαίνεται, πετάει μέσα τα καλαμποκόσπυρα, που αρχίζουν έπειτ' από λίγο να σκάνε και ν' ανοίγουν σαν μικρά λευκά τριαντάφυλλα. Μοσκομύρισε ο τόπος.

Κι εκείνη τη στιγμή ο Αλέκος που παραφύλαγε βλέπει από μακριά να καταφτάνει ο αδερφός μας ο Κυριάκος, το «καρφί» της οικογένειας, που τον έστελνε η μητέρα όταν έλειπε να δει τι κάνουμε και να δώσει αναφορά.

Τώρα τι γίνεται;

Αρπάζει η Ευγενία το τηγάνι — και πού να το βάλει; Μπαίνει στο μικρό σκοτεινό διάδρομο, μεταξύ χειμωνιάτικου και κουζίνας, και τ' ακουμπάει στο γιούκο, πάνω σε κάτι ρούχα, φωνάζοντας ταυτόχρονα σε μας:

— Ανοίχτε τα παράθυρα να φύγει η μπόχα!

Πού να φύγει, που μύριζε όλο το σπίτι!

— Κάτι μου μυρίζει! ακούγεται το «καρφί» καθώς έμπαινε μέσα.

Κάνουμε τους αδιάφορους εμείς, ενώ αυτός προσπαθεί να βρει από πού έρχεται η μυρωδιά.

Μπαίνει και στο μικρό διάδρομο και σε λίγο τον ακούμε να ουρλιάζει από τον πόνο, καθώς, απλώνοντας τα χέρια του προς το τηγάνι —που οσμιζόταν, αλλά δεν έβλεπε— βούτηξε τα δάχτυλά του στο καυτό λάδι.

Χανόμαστε εμείς, φεύγει απειλώντας εκείνος, αφού πριν ρίχνει τα καλαμποκόσπυρα στο υπόγειο, στα γουρούνια, κι έπειτα από λίγο καταφτάνει η μητέρα. Άρπα τες Ευγενίξινο, Τάξινο, Αλέξινο και Δημητρίξινο που γιόρταζες!

— Με κολάσατε, μέρα που είναι σήμερα! Δεν κοτάω να λείψω στιγμή!

— Ο Δημητριός έσπασε και την κανάτα! έσπευσε να «καρφώσει» με τη σειρά του ο Τάκης τη στιγμή που τις άρπαζε.

Α, ρε Αφρίλο-Μύξα-Ιούδα, κάπου θα σε πετύχω.

Άλλο ένα μπερντάχι, αποκλειστικά σε μένα για την κανάτα.

Ανέβηκα χολιασμένος στο γιούκο, χώθηκα εκεί ανάμεσα στα ρούχα, ελπίζοντας ότι κάποια στιγμή θα με φωνάξει η μητέρα, μέρα που ήτανε — για να κάνω κι εγώ τον δύσκολο.

Τίποτα.

Κατέβηκα αργότερα μοναχός μου. Καλύτερα να μη γιόρταζα. Δεν θα μ' ένοιαζε, γιατί το ξύλο έτσι κι αλλιώς ήταν κομμάτι της καθημερινής μας ζωής. Έτσι που άμα λάχαινε να περάσει μια μέρα χωρίς να μας δείρουν, νομίζαμε πως κάτι δεν πήγαινε καλά.

ΣΤΟ ΤΑΒΑΝΙ της κουζίνας υπήρχε μόνιμα κρεμασμένο ένα χοντρό λαστιχένιο λουρί για τα σφαχτά αλλά και για μας. Εκεί μας κρεμούσε η μητέρα όταν το παρακάναμε — καμιά φορά και δυο μαζί, πλάτη πλάτη. Τα χέρια δεμένα πίσω μ' ένα σκοινί από το λουρί, με τα πόδια μόλις ν' ακουμπάνε στο πάτωμα, για ώρα. Και συγχώρεση να ζητούσαμε, η τιμωρία τιμωρία.

Ήταν φορές που την ακούγαμε να λέει:

— Θα με πεθάνετε με τα καμώματά σας. Θα με πεθάνετε και θα πάρει άλλη ο πατέρας σας, μητριά, και θα δείτε τι έχετε να πάθετε — πού σε πονάει και πού σε τσούζει! Χάδι είναι το δικό μου μπροστά στα δικά της!

— Μωρέ, να πεθάνεις, δεν πρόκειται να κλάψω! μονολογούσα.

«Ε», σκεφτόμουν κρεμασμένος, «και να 'μουν α οδοντογιατρός σαν τον Πουλιάση, να την κάνω να φωνάζει: Ώι, ώι, ώι, όπως την άκουγα τις προάλλες που με είχε πάρει μαζί της για να βγάλει ένα δόντι».

Η μοναδική ευκαιρία εκδίκησης που μου δινόταν ήταν όταν μ' έβαζε να περπατάω με τα γόνατα στις πλάτες της, να λυθούν τα κόκαλά της, όπως έλεγε. Κι εγώ χοροπηδούσα πάνω της, για να την ακούσω να φωνάζει:

— Σιγά, δαίμονα, θα με σακατέψεις!

Το κρέμασμα τέλειωνε από κάποιο από τα μεγαλύτερα αδέρφια, που ερχόταν, τάχα με δική του πρωτοβουλία, να μας ντώσει το σκοινί και κάποια στιγμή να μας λύσει, σίγουρα με εντολή της μητέρας, η οποία ήθελε να μας δημιουργήσει την εντύπωση ότι μας άξιζε να μένουμε κρεμασμένα την υπόλοιπη ζωή μας τέτοια ρεμάλια που ήμαστε!

Ήταν τότε που την ακούγαμε να μουρμουρίζει:

— Δεν φταίει κανας άλλος, φταίω εγώ που σας μάζεψα από τα σκουπίδια!

— Ποια σκουπίδια;

— Εδώ παραδίπλα σάς είχαν πετάξει οι γύφτοι και σας μάζεψα, για να μου κάνετε τη ζωή μαύρη!

— Αλήθεια, θεία; ρωτούσε κι εκείνο το ζωντόβολο ο Θοδωρής, ο δευτεροξάδερφος.

— Αλήθεια. Κι άμα δεν βάλουνε μυαλό, θα τα ξαναπετάξω!

ΞΥΛΟ από παντού. Αν δεν μας έδερνε η μητέρα ή ο πατέρας, θα 'ταν ο μεγαλύτερος αδερφός, ο δάσκαλος, ένα μεγαλύτερο παιδί, οποιοσδήποτε. Κι άντε να πεις στο σπίτι ότι κάποιος σε βάρωσε.

— Ν' αγιάσει ο ανθρωπάκος! ήταν η πρώτη αντίδραση της μητέρας. Γύρευε τι του 'κανες!

Πάντα είχαν δίκιο οι άλλοι. Και να κι άλλο ξύλο. Και τ' όνειρό μας ήταν να μεγαλώσουμε, να 'μαστε δυνατοί, για να μπορούμε να δέρνουμε και να αντέχουμε στο ξύλο.

Ξύλο από πολλούς άντρες και στις γυναίκες τους. Γυναίκα να δέρνει άντρα δεν είχαμε ακούσει.

— Να παντρευτούμε κι εμείς, να 'χουμε μια γυναίκα να τη βαράμε! λέγαμε μεταξύ μας τα παιδιά.

Μόνο κάποιες σαν τη μητέρα μας γλίστωναν. Ίσως και γιατί είχε ένα δικό της τρόπο ν' αντιμετωπίζει τον πατέρα.

— Ό,τι πεις εσύ, Γιάννη μου, έλεγε όταν εκείνος ύψωνε τη φωνή του για κάτι, κι αυτό σήμαινε τη λήξη οποιασδήποτε διαφωνίας τους.

— «Ό,τι πεις εσύ, Γιάννη μου», αλλά στο τέλος γίνεται ό,τι θέλει η μητέρα, άκουσα μια μέρα το μεγάλο αδερφό, τον Βασίλη, να λέει στον άλλο, τον Γιώργη.

Ξύλο δεν έτρωγαν κι οι έγκυες, είχα ακούσει.

— Γιατί δεν μένουν έγκυοι οι άντρες και τα παιδιά; αναρωτιόμασταν.

Εγώ πάντως μια μέρα που με περίμενε πολύ ξύλο φούσκωσα μπροστά στη μητέρα την κοιλιά μου:

— Μη με βαρείς, είμαι έγκυος!

— Άι τσακίσου από δω που είσαι έγκυος, μη σε κοψομεσιάσω! είπε προσπαθώντας να κρύψει ένα απ' τα ακριβά της χαμόγελα. Και δεν γλίτωσα το ξύλο.

ΤΕΛΕΙΩΣΑΜΕ ΜΕ ΤΟ ΞΥΛΟ; Που να τελειώσουμε!

Ο πόλεμος μεταξύ στρατού-ανταρτών είχε λήξει, ο πόλεμος όμως στα σπίτια και μεταξύ μας, εμάς των παιδιών, συνεχιζόταν. Και μαζευόμασταν κάτω στο ποτάμι, από τη μια μεριά οι Αγιοπαρασκευιώτες, από την άλλη οι Αγιωργήτες —από το όνομα των δύο συνοικιών του χωριού— κι άρχιζε ο πετροπόλεμος, που είχε τους τραυματίες —πραγματικούς, γιατί δεν είναι λίγο να φας πετριά στο κεφάλι— τους αιχμάλωτους, τους νικητές και τους νικημένους —που περίμεναν τη σειρά τους να πάρουν την εκδίκησή τους. Με τους παλικαράδες αρχηγούς, τους πετροπολεμιστές και τους πετροκουβαλητές — εμάς τους μικρότερους.

ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ άρχιζε από τα μωρά, που όχι μόνο τα φασκιώνανε από πάνω μέχρι κάτω, σαν κούτσουρα —για να ισιώσει, λέγανε, το κορμί τους— όλη μέρα και τ' αλλάζανε μόνο το βράδυ, αλλά και τα ξουραφίζανε δυο τρεις φορές, «για να φύγει το κακό αίμα» — κι ας σκούζανε εκείνα, κι ας τρέχανε ποτάμια τα αίματα.

«Όταν θα μεγαλώσω και με ρωτάνε, θα λέω ότι με πιάσανε αιχμάλωτο οι αντάρτες κι εγώ δεν μαρτύραγα!» σκεφτόμουνα βλέποντας τις χαρακίες που μου 'χε αφήσει αυτό το βάσανο.

ΠΟΛΥ ξύλο έπεφτε το βράδυ, όταν ο κόσμος μαζευόταν. Οι μωγές έβγαιναν από τα σπίτια, καθώς όλο και κάποιος έδερνε κάποιον.

Στην περίπτωση τη δική μας δεν υπήρχε μέρα που να μην είχε συμβεί κάτι κολάσιμο.

— Ποιος από σας έριξε πέτρα και τσάκισε το κεραμίδι της Καρατάσaiνας; ρωτούσε, ας πούμε, η μητέρα.

Αν δεν απαντούσε κανένας, έδερνε ένα μας στην τύχη ή και όλα μαζί. Κι όταν κλαίγαμε:

— Όποιος θέλει το καλό μου με κάνει και κλαίω!

Ξύλο κι όταν ακόμα δεν καταλαβαίναμε γιατί.

Μας στέλνει ένα απόγευμα με την Ευγενία στην πλαγιά του βουνού να φέρουμε το γαϊδούρι μας, που το 'χαν απολύσει να βοσκήσει. Πάμε. Έξι γαϊδούρια περίπου σαν το δικό μας, που δεν γνωρίζαμε και καλά. Και κάτω από ένα δέντρο ο Παλιονάκος που λαγοκοιμόταν. Τι κάνουμε τώρα;

— Να ρωτήσουμε τον Παλιονάκο.

Τον σκουντάμε:

— Μπάρμπα, μήπως ξέρεις ποιο είναι το γαϊδούρι του Κούκου;

Ανοίγει τα μάτια του νευριασμένος:

— Δεν ξέρω, άι παρατάτε με!

Γυρίζουμε χωρίς το γαϊδούρι και λέμε στη μητέρα τι έγινε. Από δυο κατραπακίες στον καθένα:

— Μουρλό άνθρωπο βρήκατε να ρωτήσετε; Άκου δεν γνωρίζουν το γαϊδούρι! Όλα μόνη μου πρέπει να τα κάνω!

Όταν εκείνο το χέρι τινάζοταν προς το μέρος μας, το πρόβλημα ήταν πώς θα το δεχτούμε πιο ανώδυνα. Κι ήταν τόσο συνυφασμένο με το ξύλο το άπλωμα του χεριού της, που ακόμα κι όταν μεγαλώσαμε, κάναμε κάποια κίνηση αυτοπροστασίας στο χέρι που μας απλωνόταν.

— Τώρα θα δεις! ήταν η μόνιμη απειλή — και όχι μόνο από τη μητέρα.

Ή:

— Τώρα θα σε συγυρίσω! Αλλά υπήρχε και μια πιο άγρια:

— Θα με κάνετε να το πω στον πατέρα σας! Εκεί πια ήταν το δέος, γιατί εκείνος κι αν έδερνε.

ΚΑΠΟΤΕ Ο πατέρας με είχε στείλει για κάποιο θέλημα, αλλά ξεχάστηκα χαζεύοντας μια μεγάλη καμπάνα που ανεβάζανε με βίντσι στο καμπαναριό του Αγίου Χαραλάμπου. Ούτε πρόλαβα να του εξηγήσω γιατί άργησα. Έβγαλε τη λουρίδα από τη μέση του —ένα φαρδύ πράγμα— και με ρήμαξε. Μ' έσωσε ο θεός ο Ντίνος.

Ο θεός ο Ντίνος ήταν εκείνος που γλίτωσε και τον Τάκη από ένα ανάλογο ξυλοφόρτωμα — αυτό, για να πω την αλήθεια, δικαιολογημένα.

Κάποια στιγμή που ο καλός σου ο Τάκης πίστευε ότι δεν τον έβλεπε κανένας, άνοιξε το συρτάρι του μαγαζιού και σούφρωσε ένα λεφτό. Δεν πρόσεξε όμως τα μάτια του πατέρα που γυάλιζαν κάτω ακριβώς απ' τη μικρή σχάρα —τον Ιούδα, όπως τη λέγαμε— στο υπόγειο που έβλεπε στον πάγκο.

Πάμε να βγούμε αντάμα από το μαγαζί, μας φωνάζει να πάμε κάτω.

— Πού πάτε;

— Σπίτι, να διαβάσουμε.

— Έχετε τίποτα λεφτά απάνω σας;

— Όχι, λέω με σιγουριά εγώ.

— Όχι, λέει μουδιασμένα κι ο Τάκης.

— Για ψαχτείτε!

Ψαχνόμαστε. Τίποτα.

Βάζει τότε το χέρι κάτω από τα σκέλια του Τάκη, τραβάει το λεφτό που είχε σιγουρέψει εκεί, του το δείχνει, το ξαναβάζει εκεί που ήταν και τον αρχίζει στο ξύλο με τη λουρίδα, χωρίς δεύτερη κουβέντα.

Βάζει τις φωνές ο Τάκης, τις ακούει ο θεός ο Ντίνος, που είχε το γραφείο του εκεί απέναντι, κατεβαίνει κάτω και μπαίνει στη μέση:

— Τρελάθηκες, ρε Γιάννη; Θα το σκοτώσεις το παιδί.

— Άσε με κι εσύ!

— Άντε, πηγαίνετε, μας λέει ο θείος.

Βγαίνουμε και παίρνουμε το δρόμο για το σπίτι, με τον Τάκη να τρίβεται εκεί που τις είχε αρπάξει.

— Πάλι καλά που σ' έσωσε ο θείος, λέω.

— Πάλι καλά, παραδέχεται κι αυτός.

— Το λεφτό είναι ακόμα εκεί; ρωτάω ύστερ' από λίγο.

Βάζει το χέρι του από κάτω:

— Ναι.

— Πάμε να το φάμε στου Γιαννάκη;

Διστάζει για λίγο και μετά:

— Και δεν πάμε; Το ξύλο το 'φαγα που το 'φαγα!

Ένα ξυλοφόρτωμα, δυο ωραία λουκούμια με αμύγδαλο!

ΜΕ ΛΕΦΤΑ, έτσι κι αλλιώς, δεν είχαμε πολλά πάρε δώσε. Κι όσες φορές είχαμε ήταν για λίγο, όπως τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά, που λέγαμε τα κάλαντα.

Ένα λεφτό στο χέρι ήταν μεγάλος πειρασμός.

Ένα τέτοιο λεφτό είχε τις ημέρες εκείνες στα χέρια του ο Αλέκος κι ένα εγώ, μικρότερης όμως αξίας. Κόκκινο το δικό μου, πράσινο το δικό του.

— Μου δίνεις, ρε, το πράσινο λεφτό σου να σου δώσω το κόκκινο το δικό μου;

Το ψυλλιάζεται εκείνο:

— Τι λες, ρε; Το δικό μου είναι καλύτερο — έξυπνος είσαι;

— Α να χαθείς, που έμαθες να γνωρίζεις και τα λεφτά!

Λεφτά όμως είχε ο πατέρας μας, πολλά λεφτά, κλειδωμένα στο μεγάλο μπαούλο της σάλας, που τα 'βγαζε κάθε τόσο και τα χάζευε:

— Μ' αυτά θα γίνουμε πλούσιοι!

Τα λεφτά ήταν κατοχικά — εκατομμύρια και δισεκατομμύρια, και τώρα δεν περνούσαν.

- Θα ξαναβρούνε την αξία τους, βεβαίωνε ο πατέρας.
- Μ' αυτό το πλευρό να κοιμόμαστε! προσπαθούσε να τον προσγειώσει η μητέρα.
- Άμα περιμένω ν' ακούσω καλή κουβέντα από σένα...

ΕΝΑ ΑΙΣΘΗΜΑ ενοχής μάς ταλάνιζε μόνιμα. Για ό,τι μας συνέβαινε νομίζαμε ότι φταίμε εμείς.

Έτρεχα κάποτε στην αγορά κι εκεί, σε κάποιο σημείο, ήταν σταματημένη μια κούρσα απ' την Αθήνα, της οποίας ο κάτοχος άνοιξε εκείνη τη στιγμή απότομα την πόρτα για να βγει. Με τη φόρα που έτρεχα, πέφτω απάνω της. Και να το αίμα από το σκισμένο χείλος μου.

- Οχ! κάνω από τον πόνο.
- Βρε! ακούγεται αυτός.
- «Θα με κατσαδιάσει», σκέφτομαι μέσα στον πόνο μου και γίνομαι καπνός.
- Πού πας, βρε, στάσου!
- Έπεσα, λέω στη μητέρα μόλις μ' αντίκρισε.
- Πού τα 'χες τα στραβά σου;

Αρπάζει το κομμένο χείλος και το κρατάει για ώρα ενωμένο.

- Ας είχες τα μάτια σου! Δεν είναι τίποτα, θα περάσει.

ΜΙΑ ΑΛΛΗ φορά έτρεχα πάλι για ένα θέλημα κι εκεί, στην άκρη του χωριού, ορμάει απάνω μου η σκύλα του Ταμπουρά, που ήταν πιο κει με τα σκυλάκια της, και μου γραπώνει το μπούτι. Βάζω μια φωνή και την ίδια στιγμή, καθώς γονατίζω, με τα δόντια της σκύλας στο κρέας μου, της αρπάζω μέσα στην απελπισία μου με τα δικά μου δόντια τη ράχη. Μ' άφησε παρευθύς κι έφυγε ουρλιάζοντας.

- Τι σου 'κανε, ρε; ακούω καθώς έφευγα τον Ταμπουρά, που ξεσηκώθηκε από τις φωνές μου αλλά και από το κατοπινό ουρλιαχτό της σκύλας.

«Θα με βαρέσει που του δάγκωσα τη σκύλα!» σκέφτηκα φεύγοντας, κρατώντας το δαγκωμένο μπούτι μου που έβγαζε αυλάκι το αίμα.

- Τι έπαθες πάλι; η μητέρα.
- Με δάγκωσε η σκύλα του Ταμπουρά.
- Τι ήθελες και τη ζύγωνες; Δεν ξέρεις ότι γέννησε; Κομμάτια έπρεπε να σε κάνει!

Πλένει την πληγή, βάζει απάνω στουμπισμένο κρεμμύδι, απλώνει ένα κληματόφυλλο, τη δένει.

— Σακάτης θα μείνεις καμιά μέρα με το μυαλό που κουβαλάς!

Η ΣΤΟΡΙΓΗ και η τρυφερότητα μας ήταν κάτι άγνωστο, σε βαθμό που όταν γινόταν, καταντούσε ενοχλητικό. Όπως κάποια βράδια που ο πατέρας έσκυβε εκεί που ήμασταν ξαπλωμένα για να κοιμηθούμε και μας κατατρπούσε με τα γένια του λέγοντας:

— Παιδάκια μου!

Η μητέρα πάλι είχε ένα δικό της τρόπο ν' αποχαιρετάει τα παιδιά που έφευγαν. Όταν έρχονταν, τα καλοδεχόταν. Όταν έφευγαν, δεν ήθελε να τα βλέπει. Τα ετοίμαζε αποβραδís και το πρωί την ακούγαμε να λέει μέσα από την κρεβατοκάμαρα:

— Άμε στην ευχή της Παναγίας...

Βλέπανε όμως τη φιγούρα της στο παράθυρο, καθώς το λεωφορείο έστριβε και άφηνε το χωριό, σ' ένα βουβό χαιρετισμό.

ΓΕΝΝΗΜΕΝΗ σε σκληρή οικογένεια κι αυτή, είχε μια ακραία άποψη περί πειθαρχίας:

— Να μην ακούσω να λένε για σας!

Άλλες μανάδες βλέπανε και παθαίνανε να μαζέψουνε και να κουμαντάρουνε τα παιδιά τους.

Όσπου απαυδισμένες έβγαιναν κρατώντας μια βέργα ή και τσουκνίδα:

— Τσακίδια, μη σας καρουλιάσω τα πόδια!

Και λοιπόν; Τους καρούλιαζαν τα πόδια, ούρλιαζαν εκείνα, και την άλλη στιγμή έπαιρναν λίγο χορταράκι, το 'τριβαν πάνω στις καρούλες λέγοντας:

— Έμπα, έμπα, χορταράκι, έβγα, έβγα, τσικουνίδα — και μεμιάς έφευγε ο πόνος και οι καρούλες.

«Η Μαργώ που βαρεί» ήταν για τις άλλες μανάδες η δική μας.

— Τη Μαργώ έπρεπε να 'χετε για μάνα! λέγανε στα παιδιά τους.

ΗΤΑΝ κάποτε να 'ρθούνε απ' την Αθήνα ένα ζευγάρι θείων με την κόρη τους και ξαδέρφη μας, που θα βλέπαμε για πρώτη φορά.

— Μην ξεχάσετε να τους φιλήσετε το χέρι — και να στέκεστε σαν Παναγίες! μας ορμήνεψε η μητέρα.

Ήρθαν, αλλά πριν κουβαληθούνε στο σπίτι, στρωθήκανε για λίγο στο μαγαζί του πατέρα.

— Καλώς ήρθατε, θείε, καλώς ήρθατε, θεία, είπαμε, φιλήσαμε το χέρι τους και ξαφνικά βρεθήκαμε

μπροστά στην καλοντυμένη ξαδέρφη.

Τι έπρεπε να κάνω, που βρέθηκα πρώτος μπροστά της;

Το μάτι της μητέρας καρφωμένο απάνω μου. Σκύβω και φιλώ και το χέρι της ξαδέρφης κι ας ήταν μικρότερή μου.

ΜΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: Ο ΤΑΚΗΣ, Ο ΑΛΕΚΟΣ, ΕΓΩ. Μια «εβδομαδιαία» φωτογραφία από τον Γιαννάκη, το ζαχαροπλάστη, που ήταν και φωτογράφος. Μια φωτογραφία με την έγκριση της μητέρας, που μας έντυσε «κυριακάτικα» — καθαρό αλατζαδένιο πουκάμισο, ντρίλινο παντελόνι με τιράντες και τσάκιση, ραμμένα από την ίδια, και παπούτσια Ελβιέλα. Πρώτα για να πάμε στην εκκλησία κι έπειτα γι' αυτή τη φωτογραφία, που θα στέλναμε στα μεγαλύτερα αδέρφια που ήταν στην Αθήνα — στην ξενιτιά.

— Να 'στε σοβαροί, μετρημένοι και καμαρωτοί και τα χέρια στην προσοχή, μας ορμήνεψε.

Οι εκφράσεις μας βγήκαν περισσότερο μελαγχολικές παρά σοβαρές, με τα κουρεμένα σύρριζα μαλλιά μας — σαν τιμωρημένα. Ο Τάκης κι εγώ στην προσοχή, αλλά ο Αλέκος κάπως έστριψε τον καρπό του ενός χεριού του προς τα πάνω και βγήκε αλλιώς.

Μια κατραπακιά από τη μητέρα:

— Γιατί έστριψες το χέρι σου; Σαν κουλό φαίνεται! Και σας το 'πα!

Η ΚΥΡΙΑΚΗ ήταν η μέρα που φορούσαμε τα φρεσκοπλυμένα ρούχα, φρεσκοπλυμένα κι εμείς το προηγούμενο βράδυ στη σκάφη. Έπρεπε να βγει η βρώμα μιας ολόκληρης εβδομάδας, καθώς το μόνο πλύσιμο που κάναμε το πρωί που φεύγαμε για το σχολείο, ιδιαίτερα το χειμώνα που έκανε κρύο, ήταν γύρω από τα μάτια — σαν μια μικρή κορνίζα.

Ήταν και παιδιά που πλένονταν σπάνια ή και καθόλου.

— Γιατί δεν πλένεσαι, ρε γουρνερέ; ακούγαμε κάθε τόσο το δάσκαλό μας τον Τζαναβάρα να λέει σε κάποιον. Τι αυτιά είναι αυτά; Χορτάρια θα βγάλουνε από τη μάκα! Τι πένθος είναι αυτό στα νύχια; Πόδια ανθρώπου είναι αυτά ή γεωφυσικός χάρτης; Ου να μου χαθείτε!

Και δώστου στρίψιμο τ' αυτιά, ξυλιές στα χέρια, στα πόδια και, συχνά, η λουρίδα, απ' όπου και το παρατσούκλι του: ο Λουρίδας.

Ούτε τα κορίτσια γλίστωναν. Εκεί μάλιστα υπήρχαν και μαλλιά, συχνά με ψείρες και κόνιδα.

Έπιανε ένα χάρακα και μετακινούσε τα μαλλιά αηδιασμένος, μурμουρίζοντας:

— Ψειροπαράδεισος! Πώς ζεις; Άγαλμα πρέπει να σου κάνουνε οι ψείρες! Πες στη μάνα σου να σ' τα κόψει, μην κολλήσεις και τους άλλους!

Κι ήταν πολλά κορίτσια που κυκλοφορούσαν με κομμένα τα μαλλιά με την ψιλή, σαν αγόρια.

Τα ρούχα που φορούσαμε την Κυριακή έβγαιναν από πάνω μας το ερχόμενο Σάββατο, καταταλαιπωρημένα από τη χρήση μιας βδομάδας. Μ' αυτά κυκλοφορούσαμε, μ' αυτά κοιμόμασταν. Σώβρακο, κάλτσες φορέσαμε αργότερα, όταν μεγαλώσαμε και ήρθαμε στην Αθήνα.

— Κορίτσι είσαι, ρε, που φοράς βρακί; είπαμε σκασμένα στα γέλια στο παιδί του εφοριακού, που το είδαμε να ξεβρακώνεται μια μέρα στο ποτάμι που 'χαμε πάει για κολύμπι.

Τα χειμωνιάτικα παπούτσια σκληρά, με χοντρή σόλα και πρόκες με κεφάλι, για να κρατάνε περισσότερο, ενώ υπήρχαν και παιδιά που περπατούσαν ξυπόλυτα, ακόμα και το χειμώνα. Κι ήταν

φορές που ξυπολιόμασταν κι εμείς για να μας παίξουν.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ μόνιμος βραχνάς αλλά και καταφύγιο. Γιατί όταν δεν είχε σχολείο, είχε δουλειά στο μαγαζί, θελήματα στο σπίτι. Μόνο που στο σχολείο έπρεπε να είσαι πάντα διαβασμένος και προσεχτικός, γιατί διαφορετικά έπεφτε ραβδί.

Αυτά τα αναθεματισμένα μέρη του λόγου.

— Πόσα είναι, Κούκο; ρώτησε την ημέρα εκείνη ο Τζαναβάρας και ήμουν βέβαιος ότι ευχόταν να μην τα ξέρω για να με λιανίσει.

— Δέκα.

— Για πες τα...

— Άρθρο, όνομα ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, ρήμα, πρόθεση...

— Αυτά είναι έξι, δεν είναι δέκα. Τι τα 'κανες τ' άλλα;

Φτου κι απ' την αρχή:

— Άρθρο, όνομα ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, ρήμα...

— Τώρα τα 'βγαλες πέντε! Είσαι με τα καλά σου;

— ...

— Όρθιος, εκεί με τους άλλους!

Ευτυχώς που υπήρχε παρέα, η οποία έφτασε στο τέλος να είναι αριθμητικά μεγαλύτερη από τα μέρη του λόγου.

— Γιατί δεν διαβάσατε, ρε; τσίριξε.

Τσιμουδιά.

Από ένα αστραφτερό χαστούκι στον καθένα. Και καθώς το δεχτήκαμε όλοι περίπου ατάραχοι, μας περνάει και δεύτερο χέρι από το άλλο μάγουλο. Και κάποια στιγμή βγάζει αφηνιασμένος τη λουρίδα και μας λιανίζει τα πόδια.

— Αύριο να μου τα 'χετε γράψει είκοσι φορές στο τετράδιο και να τα ξέρετε φαρσί!

ΘΥΜΑΜΑΙ την πρώτη φορά που είχε μπει στην τάξη — άγριος, αλλά ήθελε να δείξει ότι έχει και καλοσύνες.

— Ποιος ξέρει να πει ένα τραγούδι; ρώτησε κάποια στιγμή.

Μαζί με δυο τρεις άλλους σήκωσα κι εγώ το ξερό μου — που να μην έσωνα.

— Τι θα μας πεις;

— Το «Φθινοπωρινή βραδιά».

— Για ν' ακούσουμε...

Σηκώθηκα κι άρχισα να τραγουδώ μ' όλα μου τα πνευμόνια:

*Φθινοπωρινή βραδιά
ο ήλιος βασιλεύει
δεν ανθίζουν τα κλαδιά
φύλλο δεν σαλεύει
και πετούν οι γερανοί
ταξιδεύουν πέρα
και σα λόγχη μελανή
σκίζουν τον αέρα.
Και η γριά που περπατεί...*

Με κόβει:

— Φωνή είναι αυτή; Πού νομίζεις ότι βρίσκεσαι, στο παζάρι; Κάτσε κάτω — ο άλλος!

Κάθισα μουδιασμένος και συγχυσμένος.

Μας έβγαλε όλους σκάρτους, εκτός από τη Νίνα, την κόρη του αστυνόμου, που είπε ένα του Κατηχητικού — χάλια. Η Ευγενία μας, που όταν τραγουδάει βουλώνουμε τ' αυτιά μας, θα το 'λεγε καλύτερα.

— Τι θα κάνω με σας; Ούτε ένα τραγούδι δεν ξέρετε να πείτε!

Κι εμείς τι θα κάναμε μ' αυτό τον τζερεμέ που μας έλαχε;

— Έτσι τραγουδάνε! είπε κι άρχισε ευθύς να λέει ο ίδιος ένα τραγούδι δημοτικό.

Με κόπο κρατούσαμε τα γέλια μας.

— Εγώ θα σας μάθω να τραγουδάτε, αν και με τις φωνές που έχετε, μόνο με γαϊδούρια μπορείτε να συναγωνιστείτε!

ΣΚΑΡΤΗ έβγαλε και την πρώτη έκθεση που μας έβαλε να γράψουμε με θέμα: «Πώς πέρασα την Κυριακή». Κι ύστερα να τη διαβάσουμε δυνατά στην τάξη.

Έρθε και η σειρά μου:

— «Την Κυριακή σηκώθηκα με το πρώτο σκούνημα της μητέρας μου, πλύθηκα, ντύθηκα και πήγα με τα δυο μου αδέρφια και την αδερφή μου στην εκκλησία. Άκουσα με κατάνυξη τη θεία λειτουργία και το ευαγγέλιο, πήρα το αντίδωρό μου, το έφαγα και πήγαμε σπίτι μας. Μητέρα, θέλεις κάνα

θέλημα; ρώτησα τη μητέρα μου κι αυτή μ' έστειλε ν' αγοράσω πιπέρι. Ύστερα έφαγα και διάβασα τα μαθήματά μου...»

— Και γιατί ήρθες αδιάβαστος; μ' έκοψε.

— Μα αφού διάβασα, τόλμησα.

— Το βλέπω! Για δώσ' μου το τετράδιό σου. Ρίχνει μια ματιά:

— Γράμματα είναι αυτά; Και το θεία το γράφουνε με θήτα κεφαλαίο — είναι η Θεία Λειτουργία, δεν είναι η θεία σας! Και το Ευαγγέλιο επίσης.

Δεν ήξερες από πού να φυλαχτείς.

Διάβαζε μια μέρα ο ίδιος στο Αναγνωστικό, παραμονές Χριστουγέννων:

*Να 'μουν του στάβλου έν' άχυρο
ένα φτωχό κομμάτι
την ώρα π' άνοιγε ο Χριστός
στον ήλιο του το μάτι...*

— Ένα μάτι είχε ο Χριστός; ρωτάει ο Απορίας.

Δυο χαστούκια.

— Να μάθεις να κάνεις ανίερες κι εξυπνακίστικες ερωτήσεις, ζώνον!

ΕΥΤΥΧΩΣ που υπήρχε ο κύριος Καβράς, που ήταν και ο διευθυντής του σχολείου, και η κυρία Άννα, που μας έκανε και Κατηχητικό — και ήταν και όμορφη. Κι ευτυχώς επίσης που υπήρχαν και τα διαλείμματα, με τα αυτοσχέδια παιχνίδια μας: το ξυλίκι, τη μακριά γαϊδάρα, το κρυφτό, το κυνηγητό, το βασιλιά-ραβδά, τους βόλους, τις αμάδες, κάνα πάνινο τόπι, το τηλέφωνο — ένας μακρύς σπάγκος μ' ένα καπάκι βερνίκι από τη μια μεριά κι ένα από την άλλη, που τα βάζαμε τότε στο αυτί και τότε στο στόμα για ν' ακούσουμε ή να μιλήσουμε με τον άλλο. Παιχνίδια που παίζαμε και στην πλατεία του Αϊ-Γιώργη, όταν καταφέρναμε να ξεφύγουμε από το σπίτι.

Εκεί, σ' ένα διάλειμμα, ήταν που έπαιζα κι εγώ τα ισοροπιστικά μου με το θηρίο τον Γιάννη τον Κουρούνη — δυο χρόνια στην ίδια τάξη — με τον οποίο δεν είχα και ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις.

Ανεβαίνω σε μια μάντρα και καθώς αυτός στέκεται παραδίπλα όρθιος, κάνω έτσι, ανεβαίνω όρθιος στους ώμους του κι αυτός αρχίζει να περπατάει. Κανένας άλλος δεν μπορούσε να κάνει αυτό το κόλπο. Αλλά να που κάποια στιγμή σκοντάφτει και σωριαζόμαστε και οι δυο κάτω, μ' εμένα να 'χω χτυπήσει πιο πολύ.

— Το παιδί! ακούω την κυρία Άννα, που έφτασε τρέχοντας, και νομίζω ότι εκεί θα μπορούσα να πεθάνω από ευτυχία.

Με παίρνει στην αγκαλιά της, ζητάει νερό, με ραντίζει, ενώ εγώ καμώνομαι τον ξερό.

— Στο γιατρό, λέει, μην έσπασε κανένα πλευρό! Πονάς; με ρωτάει.

— Λίγο, λέω.

Προθυμοποιούνται δυο τρία να με πάνε στον Κόμπρα, το γιατρό, για να γλιτώσουνε και το μάθημα. Ανάμεσά τους κι ο Κουρούνης — δεν είχε πάθει τίποτα, το παλιόσκυλο.

— Ζωντανός είσαι, ρε; ρωτάει ο Κόμπρας μόλις ακούει τι έγινε.

Με ζουλάει από δω, από κει. Κάνω ό,τι μπορώ να του δείξω ότι είμαι καλά, μπας και μου κάνει καμιά ένεση. Κάτι γδαρσίματα στα πόδια. Μου τ' αλείφει με ιώδιο.

— Άντε, πήγαινε τώρα στο σπίτι και αύριο ξανά σχολείο, δεν έχεις τίποτα. Και μην ξανακάνετε τέτοιες βλακείες και σακατευτείτε.

Τ' άλλα φεύγουν ανόρεχτα για το σχολείο.

— Τυχερέ, μου κάνει ο Κουρούνης, σε μένα το χρωστάς!

— Άντε χάσου, που πήγες να με σακατέψεις!

— Γιατί κόπιασες νωρίς; η μητέρα. Της είπα.

— Στον τόπο έπρεπε να μείνεις κι εσύ και τ' άλλο με το μυαλό που κουβαλάτε!

Η ΜΗΤΕΡΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΕΚΕΙΝΑ ΕΚΑΝΕ ΚΑΙ ΤΗ μαμή, χωρίς πληρωμή, έτσι για την ψυχή της, όπως έλεγε — και δεν θα 'ταν πάνω από σαράντα πέντε, αλλά τότε όλοι οι μεγαλύτεροι μας φαίνονταν γέροι.

Λίγες οι γυναίκες που γεννούσαν με τον Κόμπρα, που ήταν και μάμος. Οι περισσότερες έφερναν τα παιδιά τους με μαμή —επαγγελματία ή εθελόντρια— ή και μόνες τους, στο σπίτι ή και στο χωράφι. Πολλές πέθαιναν στη γέννα ή, αν δεν πέθαιναν αυτές, πέθαινε το παιδί, συχνά πριν προλάβουν να το βαφτίσουν, και το θάβανε έξω από το νεκροταφείο, χωρίς παπά, γιατί δεν είχε προλάβει να χριστιανέψει. Γι' αυτό και υπήρχαν άντρες που είχαν παντρευτεί δύο και τρεις φορές από χηρεία. Άλλο λόγο δεύτερης και τρίτης παντρείας δεν ξέραμε.

Γυναίκα να 'χει παντρευτεί δεύτερη φορά δεν υπήρχε. Έτσι κι έχαναν τον δικό τους, τυλίγονταν στα μαύρα, κλείνονταν στο σπίτι κι έβγαιναν, τσεμπερωμένες πάντα, μόνο για δουλειές. Η χαρά είχε χαθεί από τη ζωή τους μαζί με τον άνθρωπό τους.

Η ΜΗΤΕΡΑ περηφανευόταν ότι όλα τα παιδιά τα είχε κάνει μόνη της — και δούλευε ως την ώρα της:

— Έπεφτα στα τέσσερα, κουκουλωνόμουν με την κουβέρτα, προσευχόμουν και περίμενα. Κάποτε το παιδί, με τη βοήθεια της Παναγιάς, ερχόταν.

Βοηθούσε όμως τις άλλες γυναίκες να γεννήσουν και καμιά φορά, για να μη σφαχτούμε εμείς τα μικρά πίσω, έπαιρνε και κάποιο μαζί της. Δυο τρεις φορές έλαχε και σε μένα.

Καθόμουν λοιπόν φρόνιμος κάπου παράμερα, ακούγοντας τα βογγητά που έρχονταν από κάποιο διπλανό δωμάτιο, βλέποντας τη μητέρα και τις άλλες να κινούνται βιαστικά, η μια να φέρει νερό, η άλλη πανιά, και κάποια στιγμή μια μωρουδίστικη κραυγή:

—Ουά!

Και φωνές ανακούφισης:

— Έρθε κι αυτό στον κόσμο!

Και οι ευχές:

— Να μας ζήσει!

Που ήταν πιο ζωηρές και χαρούμενες αν το παιδί ήταν παιδί —αγόρι δηλαδή— γιατί τα κορίτσια ήταν δυσκολοξόδευτα, όπως άκουγα να λένε, θέλανε προίκα, δεν κάνανε για οποιαδήποτε δουλειά.

— Είδες πώς έρχονται τα παιδιά στον κόσμο; με ρωτούσε η μητέρα καθώς φεύγαμε.

— Είδα.

ΤΙΠΟΤΑ δεν είχα δει! Αλλά πού να τολμήσω να ρωτήσω.

Κόντευα να τελειώσω το δημοτικό και δεν ήξερα πώς έρχονται τα παιδιά στον κόσμο. Στις

συζητήσεις που κάναμε με τ' άλλα παιδιά της ηλικίας μου, που κι εκείνα ζούσαν στο ίδιο σκοτάδι, είχαμε καταλήξει ότι οι γυναίκες γεννάνε από τον αφαλό. Τη συμμετοχή του άντρα ούτε που την υποψιαζόμαστε.

Οι γονείς μου, ας πούμε, κοιμούνταν μόνοι στη μικρή κάμαρη και φυσικά δεν μπορούσαμε να διανοηθούμε ότι κάνανε τίποτ' άλλο εκεί μέσα από το να κοιμούνται. Οι «βρωμιές» που ακούγαμε ότι γίνονται μεταξύ μερικών αντρών και γυναικών (χωρίς όμως και να ξέρουμε τι και πώς ακριβώς) δεν ήταν δυνατό να έχουν σχέση με τους γονείς μας. Το γενετήσιο ένστικτο είχε αρχίσει βέβαια να ξυπνάει, αλλά οι πληροφορίες του καθενός μας ήταν συγκεχυμένες.

Ούτε στις ατέλειωτες συζητήσεις που είχαμε στο ποτάμι, όπου κατεβαίναμε το καλοκαίρι και κάναμε τσίτσιδα κολύμπι, καταλήγαμε κάπου. Το κολύμπι ήταν αδιανόητο για τα κορίτσια, πράγμα που έκανε μυστηριώδη την ύπαρξή τους. Ξέραμε πάντως ότι πουλί σαν το δικό μας, έτσι να κρέμεται, δεν είχαν.

Κοιτάζαμε το άτριχο πουλί μας, το παίζαμε, το βλέπαμε να σκληραίνει και να μεγαλώνει, αλλά δεν ξέραμε αν χρησιμεύει σε τίποτ' άλλο πέρα από το κατούρημα. Αργότερα, όταν τελείωσα το δημοτικό και ήρθα στην Αθήνα, έμαθα ότι τα λίγο μεγαλύτερά μας, τα ίδια εκείνα χρόνια, είχαν σεξουαλικές εμπειρίες με διάφορα ζώα (κότες ή κατσίκες κατά προτίμηση) ή μεταξύ τους, ενώ υπήρχαν και μερικά που καυχιόνταν ότι είχαν πηδήξει κάποιες στο χωριό.

Στο λεξιλόγιό μας υπήρχαν τα «μαλάκα», «ái γαμήσου», «κωλόπαιδο» και άλλα παρεμφερή, αλλά τα περισσότερα από εμάς δεν ξέραμε τι ακριβώς σήμαιναν — και πάντως αποφεύγαμε να τις λέμε μπροστά σε μεγάλους.

Ήταν ακόμα το μπανιστήρι (άλλη άγνωστη λέξη) που κάνανε κάποια μεγαλύτερα παιδιά, συχνά στην Κατωβρύση, όπου έβαζαν καταγής, σε μεριά που δεν φαινόταν, ένα καθρεφτάκι κι έβλεπαν τ' αποκάτω των ανύποπτων κοριτσιών που έσκυβαν να πάρουν νερό.

— Σας έχει φάει η μαλακία, μαλακισμένα! άκουσα μια μέρα τον Ταλούμη να λέει σε δυο τρία από εκείνα, καθώς περνούσε από εκεί.

— Ναι, γιατί εσύ πας πίσω!

Τι έκανε ο Ταλούμης;

Ήταν ο μόνος που τολμούσε να σταθεί κάτω ακριβώς από το μπαλκόνι της κυρα-Μάρθας, της νέας και όμορφης χήρας, στον κεντρικό δρόμο του χωριού, και να της κάνει την ίδια πάντα ερώτηση κοιτάζοντας ίσια κατά πάνω:

— Έχεις κάνα θέλημα, κυρα-Μάρθα;

Για να πάρει τη συχνότερη απάντηση:

— Όχι, Νικήτα μου, σήμερα.

Κι ο Ταλούμης αποχωρούσε αργά, τρίζοντας τα δόντια του και μουρμουρίζοντας:

— Ε, και να σε είχα!

ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ήταν περισσότερο δύσκολα για μένα, μια και η μητέρα, καθώς έδειχνα να μ' αρέσουν τα εκκλησιαστικά, έλεγε να με κάνει παπά. Δέκα παιδιά έφερε στον κόσμο, να μη γίνει ένα παπάς, στο πόδι του μακαρίτη του πατέρα της, του παπα-Παρασκευά;

Αλλά εγώ, που μπορεί να μην ήμουν καλός μαθητής, αλλά είχα και τις φιλοδοξίες μου, σκεφτόμουν πως, αφού θα φορούσα το ράσο, γιατί να μη γινόμουν δεσπότης;

Το χωριό μας μοιραζόταν μ' ένα άλλο την έδρα του δεσπότη, που τον έβλεπα στις λειτουργίες με τα μετάξια και τα χρυσαφικά, καλοθρεμμένο και ροδοκόκκινο —άρχοντα— να τον προσκυνάνε, ακόμα κι ο γυμνασιάρχης κι ο αστυνόμος, και τον καταζήλευα. Είναι ακόμα που πίστευα ότι οι δεσποτάδες δεν αρρωσταίνουν και δεν πεθαίνουν. Αλλά κι όταν γινόταν αυτό, θα 'ρχόταν όποτε θέλαν αυτοί, σε συμφωνία με τον Κύριο, που θα τους είχε στα δεξιά του.

Κάθε τόσο γινόταν και μια χειροτονία διάκου ή παπά από το δεσπότη και, καθώς ήμουν «παιδί του ιερού» (ένα δηλαδή απ' τα παιδιά που βοηθούσαν στη λειτουργία — να κρατάω τη λαμπάδα την ώρα του Ευαγγελίου, το θυμιατό, να βαράω τις καμπάνες ψηλά στο καμπαναριό και καμιά φορά να ψέλνω δίπλα στους ψαλτάδες φορώντας ένα άσπρο άμφιο που πολύ το καμάρωννα), είχα ξεσηκώσει όλη την τελετή της χειροτονίας.

Έτσι, με την ενθάρρυνση της μητέρας, έπιανα τον Τάκη και τον Αλέκο, τους έστηνα κάτω από τα εικονίσματα, σε μια γωνιά του χειμωνιάτικου, με μια λεκάνη νερό στα χέρια και μια πετσέτα στο κεφάλι, και τους χειροτονούσα.

Τους διάβαζα διάφορα κομμάτια από την Ιερά Σύνοψη, που μερικές φορές κρατούσαν και ώρα, αν προηγουμένως τα είχα άχτι για κάτι. Αλλά ποιο τολμούσε να διαμαρτυρηθεί, που η μητέρα ήταν παραδίπλα και παρακολουθούσε και καμιά φορά ξεχνιόταν κι έκανε το σταυρό της, λες και παρακολουθούσε πραγματική χειροτονία!

ΕΚΕΙΝΟ που με απασχολούσε ήταν ότι οι δεσποτάδες δεν παντρεύονται. Μολονότι δεν ήξερα τι ακριβώς μπορεί να κάνει ένας άντρας με μια γυναίκα, μ' ενοχλούσε το γεγονός ότι δεν θα είχα.

— Γιατί δεν παντρεύονται οι δεσποτάδες, μητέρα;

— Γιατί πρέπει να είναι αγνοί.

— Δεν είναι αγνοί όσοι είναι παντρεμένοι;

— Όταν είσαι παντρεμένος, έχεις έγνοιες, παιδιά να κοιτάξεις. Δεν μπορείς να υπηρετείς τον Κύριο και να 'χεις και οικογένεια. Διάβασέ μου τώρα λίγο από την Ιερά Σύνοψη...

Η ανάγνωση γινόταν συνήθως μεσημέρι, όταν ξάπλωνε για λίγο. Άρχιζα και κάθε τόσο σταματούσα.

— Παρακάτω! την άκουγα.

Αυτό γινόταν τρεις τέσσερις φορές, ώσπου αποκοιμιόταν. Σηκωνόμουν τότε στα νύχια κι έφευγα.

Είχα διαβάσει τόσες φορές την Ιερά Σύνοψη με τα Ευαγγέλια, τις Επιστολές των Αποστόλων, την Αποκάλυψη του Ιωάννου, που τα 'χα μάθει απ' έξω. Άσε πια την Αγία Επιστολή, με τις φρικιαστικές περιγραφές των μαρτυρίων που περίμεναν τους αμαρτωλούς στην Κόλαση, που διαβαζόταν —από

εμένα ή κάποιο άλλο παιδί— στο σπίτι μας κάθε μέρα. Άσε τους βίους των αγίων και τις μετάνοιες —πενήντα οι λιγότερες— που κάναμε στραμμένοι προς την ανατολή για το παραμικρό. Άσε τις Σαρακοστές και τις Τετάρτες και τις Παρασκευές που νηστεύαμε, τις εξομολογήσεις στον παπα-Γιάννη ή Φόβο —γιατί όλο μας φοβέριζε— για τις αμαρτίες μας — «Έκλεψα ένα γλυκό από την κάμαρη των γονιών μου, ένα αυγό για ν' αγοράσω μια φυλλάδα, προτίμησα να παίξω αντί να διαβάσω» και άλλα τέτοια φριχτά.

— Δεν πιστεύω να βλαστημάς κι εσύ σαν κάτι παλιόπαιδα; με ρώτησε κάποτε ο παπα-Φόβος.

— Όχι, ποτέ, τον βεβαίωσα, χωρίς και να ξέρω τι ακριβώς είναι βλαστήμια.

— Πρόσεξε, κακομοίρη μου, γιατί θα πας στην Κόλαση!

Μια μέρα πάντως ο Τζαναβάρας είχε ρίξει δυο χαστούκια στον Νίκο Καρατάσο, ένα από τα ζιζάνια της τάξης, και τον είχε βάλει σ' όλη τη διάρκεια του μαθήματος με τη μούρη στον τοίχο.

— Βλαστήμησε, γι' αυτό τις άρπαξε, μου λέει ο Βασίλης ο Φορφόλιας που καθόταν δίπλα μου. Να, και τώρα βλαστημάει...

Τη στιγμή εκείνη ο Καρατάσος κουνούσε πάνω κάτω το κεφάλι και σκέφτηκα ότι η κίνηση αυτή μπορεί να έχει σχέση με τη βλαστήμια. Γι' αυτό, καλού κακού, απόφευγα να κουνάω έτσι το κεφάλι μου.

— ΧΩΡΙΣ θέλημα Θεού, ούτε φύλλο δέντρου δεν κουνιέται, συνήθιζε να λέει η μητέρα.

Κι εγώ πια είχα συνδέσει ακόμα και το σάλεμα των φυλλόδεντρων με κάποιο θεϊκό θέλημα. Το πιο συχνό, ότι έκαναν αέρα να μας δροσίσουν.

Ωστόσο κάποτε τόλμησα:

— Αφού ό,τι γίνεται είναι θέλημα Θεού, γιατί μας βαρείς για ό,τι κάνουμε;

— Γιατί το ξύλο βγήκε από τον Παράδεισο!

Όταν με το καλό βγεις στο δρόμο του Κυρίου, θα καταλάβεις. Δεν τα μαθαίνει κανείς όλα από τη μια στιγμή στην άλλη.

Οπότε το ξύλο, εκεί που η μητέρα έκρινε ότι πρέπει να πέσει, δεν το γλίτωνε ούτε ο μελλοντικός δεσπότης.

— ΑΥΡΙΟ θα πάμε στο πανηγύρι του Αγίου Παντελεήμονα, στην Περαχώρα, οι δυο μας, μου είπε ένα απόβραδο.

— Γιατί τόσο μακριά;

— Σ' έχω ταμένο.

— Γιατί, τι έκανα;

— Δεν ρωτάνε!

Ξεκινήσαμε πρωί πρωί, τρεις ώρες δρόμο, κι όχι από τον αυτοκινητόδρομο αλλά από κάτι παλιομονοπάτια — ανηφοριές και κατηφοριές. Ήταν κι αυτό μέρος του τάματος.

Κάποια στιγμή πλησιάζουμε και μια πηγή, το Καυλονέρι, όπως τη λέγανε — άλλη άγνωστη λέξη για μένα. Κάνω να πάω να πω — με σταματάει:

— Θα πιούμε απ' αυτό που 'χουμε μαζί μας.

— Μα αυτό είναι πιο δροσερό και κάνει, λένε, και καλό, επέμεινα.

— Πού ακούς αυτές τις βρωμιές; Όποιος πίνει απ' αυτό το νερό κολάζεται. Πάμε!

Φτάσαμε κάποτε ξελιγωμένοι στη χάρη Του — θα τρώγαμε αφού κοινωνούσαμε και παίρναμε αντίδωρο. Περάσαμε όλη την ημέρα με προσευχές και μετάνοιες και γυρίσαμε προς το απόβραδο, πάλι από τον ίδιο παλιόδρομο, ξεθεωμένοι.

— Δόξα να 'χει η χάρη Του που μας δέχτηκε! είπε η μητέρα.

Ο ΔΑΙΜΟΝΑΣ όμως δεν μ' άφηνε. Για λόγους ανεξήγητους, πίστευα πως αν γινόμουν δεσπότης, θα 'χα προβλήματα με το πουλί μου. Σ' αυτό έπαιζε ρόλο και η μητέρα, που όταν μια μέρα με τσάκωσε να το περιεργάζομαι, μου είπε αυστηρά:

— Δεν το παίζουν αυτό το πράγμα! Το μάζεψα.

— Κι άμα θέλεις να γίνεις δεσπότης, να μην το πιάνεις! συνέχισε.

— Κι όταν κατουράω;

— Να το πιάνεις μ' ένα χαρτί!

Απόφευγα κι εγώ να το πιάνω κι όταν κατουρούσα, το κρατούσα μ' ένα κομμάτι χαρτί — συνήθως μ' ένα κομμάτι εφημερίδα — χωρίς όμως και πάλι να καταφέρνω να μην τ' αγγίξω.

Υπήρχαν όμως στιγμές που ξεχνιόμουν και το 'πιανα και το περιεργάζομουν.

Σε κάποια τέτοια στιγμή, μόνος σε μια γωνιά του κήπου μας, μου σφηνώθηκε η ιδέα ότι η ύπαρξη αυτού του πράγματος θα μ' εμπόδιζε να γίνω δεσπότης.

«Και δεν το κόβω!» σκέφτηκα.

Χωρίς να χάσω καιρό, παίρνω μια πέτρα, τ' ακουμπάω σε μια μεγαλύτερη και του ρίχνω μία.

— Οχ! μου ξέφυγε μια κραυγή πόνου.

— Τι έπαθες, ρε; ακούω από πάνω τη φωνή του αδερφού μου του Νίκου.

Το ξαναμάζεψα βιαστικά. Ήμουν καταδικασμένος να ζήσω με το πουλί μου.

— ΓΙΑΤΙ οι γυναίκες δεν γίνονται παπάδες και δεσποτάδες; ρώτησα μια άλλη φορά τη μητέρα.

— Γιατί δεν κάνει. Μπορούνε όμως να γίνουν καλόγριες και ηγουμένισσες. Το ίδιο είναι.

— Οι δεσποτάδες όμως ντύνονται πιο καλά, παρατήρησα.

— Έτσι το έχει θελήσει ο Κύριος.

Το σπίτι μας φιλοξενούσε συχνά παπάδες και καλόγριες από τα κοντινά χωριά και μοναστήρια, με πρώτο και καλύτερο τον παπα-Ταχτικό. Ήταν ένας καλοκάγαθος στρουμπουλός καλογερό-παπας, που ζούσε μόνος σ' ένα μικρό μοναστήρι, λίγο πιο κάτω απ' το χωριό.

Ο παπα-Ταχτικός —τον φώναζαν έτσι γιατί ήταν, λέει, ταχτικός σε όλα του— συλλειτουργούσε όποτε ήθελε και στο χωριό, τελούσε μυστήρια και γύριζε της Πρωτάγιασης —παραμονή των Φώτων— ν' αγιάσει τα σπίτια, και μάλιστα όλα τα σπίτια του χωριού, σε αντίθεση με τους άλλους δυο παπάδες, που ο καθένας γύριζε στη δική του ενορία. Συνάμα να οικονομήσει και κάτι, συνοδευόμενος πάντα από κάποιο από εμάς τα μικρά, που του κρατούσαμε την τέσα με τ' αγιασμένο νερό και τον απήγανο.

— «Εν τοις ρείθροις σήμερον του Ιορδανού...»

Κι όταν τελείωνε, βαρούσε με τον απήγανο τους ανθρώπους του σπιτιού, την ώρα που ασπάζονταν το σταυρό που κρατούσε, ράντιζε και το σπίτι κι αποχωρούσαμε, αφού δεχόταν το λεφτό που του 'χωνε διακριτικά η νοικοκυρά στο χέρι, καθώς το 'πιανε να το φιλήσει, μαζί με κάποιο καλούδι — αυγά, καρύδια, σύκα, σταφίδες, μύγδαλα— που τα 'ριχνε όλα ανάκατα σε μια εσωτερική τσέπη-καταπακτή, που άρχιζε από τη μέση του και τέλειωνε στα πόδια. Αλλά υπήρχε και κάποιο χαρτζιλίκι —κάποιο κέρμα— που 'ριχναν στην τέσα για μας τα παιδιά.

Η ΜΕΡΑ της Πρωτάγιασης ήταν συνήθως παγωμένη, με χιόνια και πάγο.

Μια τέτοια μέρα προχωρούσαμε με τον παπά με δυσκολία, τυλιγμένοι στα ρούχα μας. Ζεσταινόμασταν λίγο όταν μπαίναμε σε κάποιο σπίτι, ο παπα-Ταχτικός έριχνε μέσα του και κάνα κονιάκ που του πρόσφεραν, και ξανά ο δρόμος.

Ήταν προχωρημένο απόγευμα πια και κόντευε να τελειώσει η γύρα. Το κομμάτι του δρόμου που διαβαίναμε ήταν κατηφορικό και γλιστερό από τον πάγο. Προχωρούσαμε προσεχτικά, μπας και κατρακυλήσουμε, αλλά δεν το αποφύγαμε. Πρώτος γλίστρησε ο παπάς, που πήρε σβάρνα κι εμένα που προπορευόμουν.

Βρεθήκαμε ένα κουβάρι στο τέρμα του δρόμου, ευτυχώς όχι χτυπημένοι άσχημα. Είχαμε πάθει άλλες ζημιές: τα ρούχα μας είχαν λασπωθεί, το καλυμμαύχι του παπά είχε γίνει πίτα, το αγιασμένο νερό είχε χυθεί από την τέσα, μαζί με τα κέρματα που ήταν μέσα — κι άντε να τα βρεις.

Κάποια στιγμή χώνει το χέρι του στην τσέπη-καταπακτή και το βγάζει με μια έκφραση αηδίας. Τ' αυγά που τον είχαν τρατάρει είχαν σπάσει και το περιεχόμενο της τσέπης είχε μεταβληθεί σε μια

γλιστερή μάζα. Κάτι μουρμούρισε που δεν άκουσα, τίναξε το χέρι του που έσταζε, συγυρίστηκε, μάζεψα κι εγώ όσα κέρματα βρήκα μουρμουρίζοντας «Αι στα κομμάτια» κι έτοιμος να κλάψω.

— Δεν είναι τίποτα, άκουσα τον παπά, θα μπορούσε να 'χαμε σακατευτεί — δοξασμένος να είναι ο Κύριος! Ευτυχώς που δεν μου 'φυγε ο σταυρός! Πάμε στη βρύση να πλυθούμε.

Η βρύση, κάτω από την εκκλησία του Αγίου Ευθυμίου, έτρεχε παγωμένο νερό. Μόλις που το άγγιξα, τραβήχτηκα. Σκουπίστηκα πάνω μου.

Ο παπα-Ταχτικός πλύθηκε καλύτερα και σκουπίστηκε κι αυτός πάνω του.

— Γέμισε την τέσα νερό, μου λέει.

— Από τη βρύση;

— Θα το ευλογήσω και θ' αγιάσει! Πάμε τώρα! Λίγα σπίτια είχαν απομείνει. Τα ξεπετάξαμε. Η μητέρα είδε κι έπαθε να ξεκαθαρίσει την καταπακτή του παπά. Μόνο τ' αυγά πήγαν χαμένα. Όλα τ' άλλα τα ξεχώρισε, τα 'πλυνε και τα 'δωσε στον παπά, που με τη σειρά του μας πρόσφερε το μεγαλύτερο μέρος, μ' ένα συμπληρωματικό χαρτζιλίκι σε μένα, για τα κέρματα που είχαν χαθεί με την κουτρουβάλα.

ΜΙΑ ΑΛΛΗ περίπτωση παπά ήταν κι ο παπα-Λάμπρος, ο Τραγής, όπως τον έλεγαν. Άγριος στην όψη, με πολλά γένια — κι από κει ίσως το παρατσούκλι του. Φίλος του πατέρα, ερχόταν συχνά από ένα κοντινό χωριό και κοιμόταν στο σπίτι μας.

Ήταν πότης και χωρατατζής κι ο πατέρας διασκέδαζε πολύ μαζί του. Λέγαν αστεία, που δεν ακούγαμε εμείς τα παιδιά — ούτε η μητέρα. Και συχνά γινόταν και τούτο:

— Παλεύουμε, παπά;

— Και δεν παλεύουμε;

Πέταγε το ράσο ο παπα-Τραγής κι έμενε με τη φανέλα και το παντελόνι —και τότε ήταν που διαπίστωσα ότι οι παπάδες φοράνε και παντελόνι κάτω από το ράσο— ανασκουμπωνόταν κι ο πατέρας και ριχνόταν ο ένας πάνω στον άλλο.

— Σε τάραξα, παπά!

— Σ' έφαγα, Κούκο!

Μούγκριζαν, κυλιόνταν στο πάτωμα και δεν σταματούσαν παρά μόνο όταν η πλάτη ενός από τους δύο «έτρωγε χώμα». Νικούσε τότε ο ένας, τότε ο άλλος.

— Οι δεσποτάδες παλεύουνε; ρωτούσα τη μητέρα.

— Ούτε οι παπάδες παλεύουνε, μου 'λεγε αυστηρά. Μην κοιτάς τούτος εδώ...

Μ' ΑΥΤΑ και μ' αυτά συντηρούσα την επιθυμία μου να γίνω δεσπότης. Μια επιθυμία που μου έφυγε όταν ήρθα στην Αθήνα, οπότε σιγά σιγά τα ενδιαφέροντά μου στράφηκαν αλλού. Κι ακόμα όταν έμαθα ότι οι δεσποτάδες δεν ζούνε για πάντα, αλλά πεθαίνουν κι αυτοί — όπως και οι γιατροί και οι βασιλιάδες και οι πλούσιοι, που κι αυτοί πίστευα ότι ήταν αθάνατοι ή ότι τέλος πάντων ζούνε περισσότερο από τους άλλους.

— Πάει, χάλασε και τούτο το παιδί, αποφάνθηκε απογοητευμένη η μητέρα μου, όταν της δήλωσα ότι δεν θ' ακολουθήσω τα ιερατικά. Σε καβαλίκεψε και σένα ο δαίμονας!

Ήταν την ίδια εποχή που έπαιρνα χαμπάρι και σε τι ακριβώς χρησίμευε το πράγμα που κρέμεται ανάμεσα στα σκέλια μου και με ποιο τρόπο και από ποιο ακριβώς σημείο της γυναίκας βγαίνουν τα παιδιά στον κόσμο.

ΠΟΙΕΣ ΗΤΑΝ ΟΙ ΧΑΡΕΣ ΜΑΣ; Τα κάλαντα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, που τα λέγαμε όλα μαζί τα μικρότερα στους γονείς μας.

Χαράματα. Αυτοί μέσα στην κρεβατοκάμαρα κι εμείς απ' έξω:

— «Καλήν ημέραν, άρχοντες...»

Ή:

— «Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά...»

Κι έπειτα η φωνή του πατέρα:

— Ελάτε μέσα!

Το άνοιγμα της πόρτας, χειροφίλημα και στους δύο και το χαρτζιλίκι από τον πατέρα, που λίγο αργότερα το δίναμε στη μητέρα, μαζί μ' εκείνα που μας έδιναν ο θείος ο Ντίνος και οι νονοί — να μας πάρει παπούτσια ή ό,τι άλλο δεν μπορούσε να φτιάξει η ίδια.

Σ' άλλους δεν μας άφηνε να πάμε. Ήμασταν όμως στη μικρή ομάδα που έκανε η κυρία Άννα και λέγαμε τα κάλαντα για τα φτωχότερα παιδιά. Και είμαι εκεί σε μια φωτογραφία, που δημοσιεύτηκε και στον *Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό Νεότητας*, μαζί με τ' άλλα παιδιά, να ποζάρω μ' ένα τρίγωνο στο χέρι.

ΗΤΑΝ έπειτα οι Απόκριες και η καλύτερη, η τελευταία Κυριακή. Μερικοί μεγάλοι ντύνονταν μασκαράδες και γύριζαν στους δρόμους, και τρέχαμε το παιδομάνι πίσω τους φωνάζοντας:

— Οπα-ό! Οπα-ό!

Πάμε μια φορά να μασκαρευτούμε εγώ κι ο Τάκης. Φοράμε ανάποδα τα σακάκια μας, σκεπάζουμε με δυο τσεμπέρες της μητέρας τα μούτρα μας και βγαίνουμε στον Αϊ-Γιώργη να μας δούνε τ' άλλα παιδιά.

Δεν προλάβουμε να το χαρούμε. Ανεβαίνει τρέχοντας η Ευγενία:

— Κατεβείτε γρήγορα, έρχεται η μητέρα! Δεν της άρεσαν τα μασκαρέματα: «Είναι του Σατανά!»

Κατεβαίνουμε του σκοτωμού. Σκοντάφτω εγώ, πέφτω σ' ένα χαντάκι. Καταγδάρθηκα. Μόλις που προλάβουμε να τα βγάλουμε.

— Πού τσακίστηκες;

— Έπεσα.

— Ήθελα να 'ξερα, αυτά τα μάτια γιατί τα 'χεις;

Την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς πάντως ήταν που είχαμε και το λεύτερο να φάμε του σκασμού.

Και προπαντός κρέας. Ό,τι απόμενε η μητέρα το 'ριχνε στις κότες και στα γουρούνια. Κι από την άλλη μέρα νηστεία για όλη τη Σαρακοστή.

Τις Απόκριες έσφαζε κι ο πατέρας το γουρούνι, που θρέφαμε όλο το χρόνο γι' αυτή την ημέρα. Δεν άντεχα να το βλέπω. Άκουγα τα ουρλιαχτά του κι ύστερα το 'βλεπα κρεμασμένο ανάποδα και μαδημένο στο τσιγκέλι της κουζίνας, εκεί που η μητέρα κρεμούσε κι εμάς.

— Σφάξε, ρε, κι εσύ καμιά κότα να μαθαίνεις! με πειράζανε τα μεγαλύτερα.

Κι εγώ όπου φύγει φύγει.

— Να τα τρως όμως ξέρεις, παλιοκασιδιάρη! Να πω την αλήθεια, από το γουρούνι, εμάς των μικρότερων μας άρεσε περισσότερο η φούσκα των ούρων του, που τη φουσκώναμε, την αφήναμε στον ήλιο να ξεραθεί και μετά την παίζαμε ώσπου να σπάσει.

ΑΠΟ ΤΟ Πάσχα εκείνο που μου άρεσε καλύτερα ήταν η Μεγάλη Παρασκευή, με τις πένθιμες καμπάνες, τη «Ζωή εν τάφω» και τη γύρα του Επιτάφιου στους δρόμους του χωριού ως το νεκροταφείο.

Ως «παιδί του ιερού», την ημέρα εκείνη ήμουν στις δόξες μου: να χτυπάω, με τ' άλλα παιδιά του ιερού, πένθιμα τις καμπάνες πάνω στο ψηλό καμπαναριό, να ψέλνω μαζί με τους ψαλτάδες το «Άξιον εστί» και το «Αι γενεαί πάσαι», να κρατάω έπειτα στην έξοδο του Επιτάφιου ένα από τα εξαπτέρυγα, ενώ η νύχτα φωτιζόταν από τις λαμπάδες, τα φανάρια και τη λαμπαδοφορία από δεκάδες αυτοσχέδιους πυρσούς: ένα ξύλινο κοντάρι και στην κορυφή του καρφωμένο ένα κονσερβοκούτι γεμάτο στάχτη ποτισμένη με πετρέλαιο. Μύριζε ο τόπος με το άναμμα, αλλά το θέαμα ήταν επιβλητικό.

Στον κεντρικό δρόμο του χωριού γινόταν το αντάμωμα με τον Επιτάφιο της αντίπαλης ενορίας, της Αγίας Παρασκευής. Και οι κραυγές από τις δυο μεριές, εν μέσω ψαλμωδιών:

— Σας ρουμπώσαμε!

Που σήμαινε ότι ο δικός μας είναι καλύτερα στολισμένος από τον δικό σας. Καμιά πλευρά δεν παραδεχόταν ότι της άλλης ήταν καλύτερος. Η θρησκευτική τάξη πάντως ήθελε και τους δυο Επιτάφιους να οδεύουν με μονοιασμένους τους ενορίτες στο νεκροταφείο — αν και μια χρονιά, λένε οι παλιότεροι, λόγο το λόγο, είχαν έρθει στα χέρια, στραπατσάρισαν και τους Επιτάφιους και η γύρα τέλειωσε με χωριστή περιφορά στο νεκροταφείο.

Τα βαρελότα και τα χαλκούνια δεν λείπανε ούτε από τη Μεγάλη Παρασκευή. Κι ήταν κι ο αδερφός μας ο Νίκος μέσα σ' αυτά, που ήξερε όμως να φυλάγεται, γιατί ήταν οι χωροφύλακες κι όποιον πιάνανε τον σβερκώνανε.

Μια Μεγάλη Παρασκευή ο Νίκος είχε γεμίσει μια σιδερένια σωλήνα με μπαρούτη, της έκλεισε τα δυο ανοίγματα, άνοιξε μια μικρότερη τρύπα στη μέση, έχωσε μέσα ένα μακρύ φτιλί και λίγο πριν αρχίσει η περιφορά του Επιτάφιου, πάει πίσω από την εκκλησία, βάζει φωτιά στο φτιλί, φεύγει γρήγορα, έρχεται μπροστά και παίρνει το σταυρό της σταύρωσης, που είχε δώσει να κρατάει για λίγο ένα άλλο παιδί.

Ένα φοβερό «μπαμ» ταρακουνάει τον τόπο. Τρέχουν οι χωροφύλακες — κανένας. Αλλά δεν ήταν και

το μόνο «μπαμ».

ΗΤΑΝ και τα πανηγύρια, με πρώτο του Δεκαπενταύγουστου, στο ξωκλήσι της Παναγίας, καμιά ώρα δρόμο με τα πόδια έξω απ' το χωριό. Και τ' άλλα τα μικρότερα —της Αγίας Παρασκευής, του Αϊ-Γιώργη, του Αϊ-Νικόλα, του Αγίου Ευθυμίου κ.ά.— γιατί από εκκλησίες άλλο τίποτα το χωριό μας.

Έρχονταν από την παραμονή οι οργανοπαίχτες, άραζαν στην ταβέρνα του πατέρα κι έπαιζαν από το απόγευμα ως αργά τη νύχτα. Και να το τραγούδι και ο χορός με τα τσάμικα και τα καλαματιανά και η χαρτούρα στους οργανοπαίχτες. Και την άλλη μέρα η συνέχεια, από το πρωί, μετά τη λειτουργία, στον αυλόγυρο της εκκλησίας, κι όσο άντεχαν οι πανηγυριώτες.

«Τέτοιος θα γίνω!» λογάριαζα για κάμποσο καιρό βλέποντας ένα παιδαρέλι να παίζει ούτι και όλοι να το παinueύουν —«Να ζήσεις, παλικάρι μου!»— να τους μερακλώνει και να μην προλαβαίνει να μαζεψει χαρτούρα, που του κολλούσαν με σάλιο στο κούτελό του αυτοί που χόρευαν. Εκεί ήταν που έριχνε και κάνα τσάμικο ο πατέρας.

— Γεια σου, μπαρμπα-Γιάννη, Ταραγμέ!

Λίγο λίγο του 'χανε κοτσάρει και του πατέρα το παρατσούκλι, με το να λέει στον ένα και στον άλλο χαριεντιζόμενος: «θα σε ταράξω!»

ΟΡΓΑΝΑ και στους γάμους, που γίνονταν κάθε τόσο. Κι αν η νύφη ήταν από άλλο χωριό, είχαμε να μετράμε τα μουλάρια που φτάνανε φορτωμένα προικιά. Όσο περισσότερα τα μουλάρια, τόσο πιο πλούσια η νύφη και καλότυχος ο γαμπρός. Και μπροστά τα όργανα και το τραγούδι:

*Ας πα' να δουν τα μάτια μου
πώς τα περνάει η αγάπη μου...*

Όλους όμως τους έκανε να καταζηλέψουν ο Μήτσος ο Παλιός, που σαν πάντρεψε το κορίτσι του, δεν είχε όργανα αλλά ένα ολοκαίνουριο γραμμόφωνο με χωνί κι ένα σκύλο ζωγραφισμένο απάνω, που έφερε από την Αθήνα, και του έβαζε πλάκες και τραγουδούσε μοναχό του.

Να πω εδώ ότι όσοι είχαν κορίτσια βιάζονταν να τα παντρέψουν, να φύγουν από πάνω τους. Τ' αγόρια, όσο αργά, τόσο καλύτερα — και πάντως μετά κι από το μικρότερο κορίτσι της οικογένειας.

Τα 'χε φτιάξει, άκουσα τότε, ο μεγάλος αδερφός μας, ο Βασίλης, με μια καλή κοπέλα στην Αθήνα. Πού να τ' ακούσει η μητέρα.

— Μα τον αγαπάει, ρε μητέρα, συνηγόρησε η Παρασκευή.

— Μου φαίνεται ότι δεν έχεις μυαλό κι εσύ! Τον αγαπάει! Λες και τον ήξερε και χτες! Μόνο η μάνα αγαπάει!

ΗΤΑΝ και τα βαφτίσια, που σήμαιναν και κάποιο χαρτζιλίκι για μας τα παιδιά, καθώς το έθιμο ήθελε τη μάνα του νεοβάφτιστου να μην είναι μέσα στην εκκλησία αλλά κάπου έξω. Μόλις λοιπόν έλεγε ο

νονός ή η νονά τ' όνομα του παιδιού, τρέχαμε στη μάνα να της το προλάβουμε:

— Κώστας!

Κι ο πρώτος που το 'λεγε είχε κάποιο λεφτό ρεγάλο.

— Και στα θηλυκά! ευχόμασταν αν ήταν αγόρι.

— Και στα σερνικά! αν ήταν κορίτσι.

Κι έμπαινε η μάνα μέσα για να παραλάβει το παιδί από τους κουμπάρους.

*Σου παραδίδω, κουμπάρα, το παιδί
βαφτισμένο, μυρωμένο...*

Έλεγε —ένα ολόκληρο κατεβατό— ο νονός ή η νονά και παράδιναν το παιδί, αφού πριν η μάνα γονάτιζε και τους φιλούσε το χέρι.

Με το τέλος του μυστηρίου, αν το 'λεγε η τσέπη του πατέρα του νεοβάφτιστου, σκορπούσε στον αέρα, έξω από την εκκλησία, μια χούφτα κέρματα και σκοτώνονταν τα παιδιά ποιο να μαζέψει τα περισσότερα.

— Δεν είναι για σας αυτά! μας το 'χε κόψει η μητέρα.

Η ΠΙΟ χαρούμενη όμως ημέρα για το σπίτι μας ήταν η γιορτή του πατέρα, του Αϊ-Γιάννη.

Μέρες πριν το σπίτι ετοιμαζόταν, έμπαιναν τα καλά στρωσίδια στο πάτωμα, οι καλές νταντελωτές κουρτίνες, τα καλά μαχαιροπίρουνα. Και φυσικά οι αμέτρητοι κουραμπιέδες, που έφτιαχνε η μητέρα με τη βοήθεια κι άλλων γυναικών.

Τέλειωνε η εκκλησία και ο πατέρας, που είχε πάει με τα καλά του, ερχόταν στο σπίτι. Το μαγαζί την ημέρα εκείνη το κρατούσε ο Κυριάκος με τον Θοδωρή.

Εμείς τον περιμέναμε στοιχημένα, τέσσερα πέντε παιδιά, να του ευχηθούμε:

— Χρόνια πολλά, πατέρα, χειροφίλημα κι ένα απ' τα σπάνια δικά του χαμόγελα.

Μια χρονιά μάλιστα εγώ έκανα κάτι πιο προχωρημένο. Είδα που του έρχονταν κάρτες με ευχές από την Αθήνα — γιατί να μην του έδινα κι εγώ μία; Πάω στου Γιαννούση, του δίνω ένα αυγό, που πήρα από τη φωλιά της κότας, κι εκείνος μου δίνει μία με κάτι άνθη ζωγραφισμένα απάνω.

— Είναι για τον πατέρα μου, του λέω.

— Γιατί, δεν είναι εδώ;

Πού να καταλάβει. Την παίρνω και γράφω από πίσω: «Σεβαστέ μου πατέρα, επί τη ονομαστική σου εορτή, σου εύχομαι έτη πολλά, ο υιός σου Δημήτριος». Κάπως έτσι ήταν και οι ευχές των μεγάλων μας αδερφών από την Αθήνα.

Περιμένω με ανυπομονησία τη σειρά μου και του τη δίνω μετά το χειροφύλημα:

— Χρόνια πολλά, πατέρα.

— Από ποιον είναι, παιδάκι μου;

— Εγώ την πήρα, για σένα!

— Α, είπε αμήχανα και την έχωσε στην τσέπη του.

— Βρε βλάκα, την κάρτα τη στέλνουνε, δεν τη δίνουνε με το χέρι, ψιθύρισε πίσω μου η Ευγενία.

— Και τι ξέρεις εσύ; νεύριασα. Του πατέρα τού άρεσε. Είδες που τη σιγούρεψε στην τσέπη του;

Από κοντά, μέσα στην ημέρα, άρχιζαν να καταφτάνουν οι επισκέπτες για τα «χρόνια πολλά». Κουραμπιές, κονιάκ, λίγες ακόμα ευχές και κουβέντες και άμε στο καλό. Σχεδόν όλο το χωριό, μαζί και οι «άρχοντές» του, μια κι ο πατέρας ήταν κι αυτός ένα είδος άρχοντα: πρόεδρος του Συλλόγου Πολυτέκνων, οπότε ήταν πολλοί που του εύχονταν και με αυτή του την ιδιότητα:

— Πολύχρονος, πρόεδρε!

Σε μερικούς η μητέρα δίπλωνε κι έναν κουραμπιέ για τη σύζυγο:

— Αυτό για τη Διαμάντω.

Οι περισσότεροι όμως, μόλις έστριβαν στο δρόμο, τον έτρωγαν οι ίδιοι.

Ήταν και τα παιδιά που φώναζαν απ' έξω:

— Χρόνια πολλά, θεια-Γιαννού!

Σ' εκείνα η μητέρα έδινε καρύδια, σύκα, καμιά καραμέλα ή, αν ήταν το παιδί καμιάς δικής της, έφτανε να δώσει μέχρι ολόκληρο κουραμπιέ.

Το βράδυ ήταν το τραπέζι, αλλά μόνο για τους συγγενείς, όπου κάποια στιγμή έρχονταν στο κέφι κι έλεγαν ωραία δημοτικά, επιτραπέζια:

*Σαν πήρα έναν κατήφορο
και πήγα στο ποτάμι
και το ποτάμι ήταν θολό
θολό κατεβασμένο...*

Όσοι κουραμπιέδες περίσσευαν, η μητέρα τους σιγούρευε στο μπαουλάκι της κρεβατοκάμαρας για κάποιον έκτακτο επισκέπτη. Όλο όμως και βρίσκαμε τρόπο να χωθούμε. Ανοίγαμε με ταχύτητα το μπαουλάκι, τσεπώναμε δυο τρεις κουραμπιέδες και τρυπώναμε κάπου να τους ρίξουμε μέσα μας με την ησυχία μας, μαζί μ' εκείνον που είχε βοηθήσει στην κλεψιά κρατώντας τσίλιες. Η φόδρα του παντελονιού γέμιζε λίπος, μύριζε, κι από εκεί η αποκάλυψη από τη μητέρα — και το απαραίτητο ξύλο. Αλλά τι ήταν ένα ξύλο παραπάνω; Αυτό τουλάχιστον άξιζε.

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΜΠΑΡΜΠΑ-ΦΩΤΗ ΑΝΤΗΧΟΥΣΕ κάθε τόσο στους δρόμους του χωριού:

— Απ' όλα τα καλά!

Αυτό μόνο, αφού όλοι ήξεραν τι καλά είχε. Ο μπαρμπα-Φώτης ήταν ένα κινητό ψιλικατζίδικο που περιόδευε από χωριό σε χωριό. Μέσα στα δυο κοφίνια που κρέμονταν στα δεξιά κι αριστερά του γαϊδάρου του είχε όλα τα ψιλοπράγματα που χρειάζεται ένα νοικοκυριό. Και δεχόταν παραγγελίες για ό,τι άλλο του ζητούσαν — κι έκανε και πίστωση.

Εμάς όμως, τα παιδιά, αυτά ποσώς μας ενδιέφεραν. Αυτό που μας τραβούσε ήταν οι φυλλάδες με τα παραμύθια που είχε καταχωνιάσει σ' ένα απ' τα κοφίνια. Παραμύθια για δράκοντες, κουρσάρους, μάγισσες, νεράιδες και φαντάσματα, που αγοράζαμε με το χαρτζιλίκι που αποκτούσαμε από κάποιο ρεγάλο ή μικροκλεψιά ή έναντι ενός αυγού, που συχνά κλέβαμε από το κοτέτσι, πάντα με κίνδυνο να μας πάρει χαμπάρι η μητέρα και να μας καταχερίσει.

Μ' ένα αυγό, που ήταν το βολικότερο μεταπρατικό είδος για μας τα παιδιά, μπορούσαμε να πάρουμε μια φυλλάδα, ένα γλυκό στο ζαχαροπλαστείο του Γιαννάκη, ένα τετράδιο, ένα μολύβι, ένα λαχνό. Κι εκεί να δεις τι πανηγύρι κάναμε, όταν κάποτε ανακαλύψαμε μια κότα που ξενογεννούσε σ' ένα χωράφι κι είχε καμιά εικοσαριά αυγά. Όπου μ' άλλα ψωνίσαμε φυλλάδες και γλυκά, άλλα ρουφήξαμε κι άλλα πετάξαμε στο σπίτι του Θανάση Παγίδα, ενός από τους μαντράχαλους του χωριού, στην αντίπαλη γειτονιά, που τον είχαμε τότε άχτι.

ΠΑΙΡΝΑΜΕ λοιπόν τις φυλλάδες με τα παραμύθια κι αν δεν ήταν βολετό να τις διαβάσουμε το βράδυ με τη λάμπα, αφού ξάπλωναν οι γονείς μας, χωνόμασταν την ημέρα σε μια γωνιά, στο υπόγειο ή στο κάστρο μας —ένα παλιό φυλάκιο— και τις ρουφούσαμε συνεπαρμένοι, συχνά ομαδικά. Και μετά τις δίναμε σ' άλλα παιδιά αντί κάποιου παιχνιδιού: μιας πέτρινης αμάδας, λίγων σπιρτόξυλων ή βόλων και ό,τι άλλο τέλος πάντων. Και όλα αυτά φυσικά μακριά από τη μητέρα, που δεν ήθελε να τρώμε τον καιρό μας στα παραμύθια:

— Διαβάστε τα μαθήματά σας να γενείτε άνθρωποι!

Το κόλπο του ανοιχτού βιβλίου και από μέσα το παραμύθι δεν έπιανε, καθώς ήθελε να ακούει τι διαβάζουμε:

— Διάβασε κι εγώ ακούω καθώς μπαλώνω!

Άντε να ξεφύγεις.

Αγράμματη η ίδια, δεν ήθελε αγράμματα τα παιδιά της. Ωστόσο όλο και κάτι μηχανευόμασταν για να κάνουμε το δικό μας — να προμηθευτούμε και να διαβάσουμε αυτά που θέλαμε εμείς. Γιατί δεν ήταν μόνο ο μπαρμπα-Φώτης. Ήταν και το μικρό πρακτορείο εφημερίδων και περιοδικών του Βαλάση, όπου κάθε βδομάδα έρχονταν παραμύθια, αλλά προπαντός οι περιπέτειες του Ταρζάν και του Γκαούρ. Του γενναίου Έλληνα Γκαούρ και του μικρόψυχου Άγγλου Ταρζάν, που άλλο δεν έκανε από το να μηχανεύεται τρόπους να ταπεινώσει το συμπατριώτη μας.

— Μας φάγανε τα ταρζάνια! έλεγε η μητέρα μόλις μας έπιανε με κάποια φυλλάδα, που την άρπαζε και την ξέσκιζε. Διαβάστε τα μαθήματά σας κι αν σας περισσεύει καιρός, είναι η Ιερά Σύνοψη, η Αγία Επιστολή, οι βίοι των αγίων, που μαρτύρησαν για μας, για να μπορούμε να περπατάμε σαν άνθρωποι με τα δυο πόδια κι όχι με τα τέσσερα σαν τα ζώα!

Το πολύ πολύ να μας επέτρεπε να διαβάσουμε τη *Ζωή του παιδιού* και τον *Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό Νεότητας*, που μας δίνανε στο σχολείο. Αλλά αυτά δεν μας συγκινούσαν. Για τ' άλλα κουβέντα.

Και δεν τα 'βαζε μόνο μ' εμάς αλλά και με τον μπαρμπα-Φώτη, από τον οποίο δεν ψώνιζε ποτέ τίποτα, και τη Βαλάσaina, τη χοντρή καλοκάγαθη γυναίκα του Βαλάση:

— Δουλεύουμε εμείς, για ν' αγοράζετε ταρζάνια και να χοντραίνει η Βαλάσaina!

Ούτε τον κακομοίρη τον μπαρμπα-Κώστα, τον αδερφό της, που ζούσε σ' ένα κοντινό χωριό κι ερχόταν πού και πού να μας δει, τον άφηνε να μας πει κάνα παραμύθι, που τα έλεγε τόσο ωραία.

— Είσαι για δέσιμο κι εσύ, χριστιανέ μου! Για τη Γενοβέφα τους λες; Άσε τα παιδιά να διαβάσουνε, που έρχεσαι και μου τα ξεσηκώνεις!

ΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ και τα «ταρζάνια» ωστόσο ήταν απ' τις ελάχιστες ελκυστικές εξωσχολικές πνευματικές τροφές που επέτρεπαν στη φαντασία μας να καλπάζει — κι από κει και πέρα είχαμε και τα δικά μας. Τα βράδια, εκεί, στο κάστρο μας.

Καθόμασταν και αγναντεύαμε απέναντι, στην άκρη του χωριού, το νεκροταφείο και τα φαναράκια που τρεμόσβηναν.

— Είναι οι ψυχές των πεθαμένων! έλεγε ο Φορφόλιας και σηκωνόταν η τρίχα μας.

Ήμασταν τα τέσσερά μας: ο Φορφόλιας, ο Κομπορόζος, ο Απορίας κι εγώ. Είχαμε ανάψει τσιγαράκι από σκέτη εφημερίδα και φουμάραμε.

Το τσιγαράκι από εφημερίδα ήταν και το πιο εύκολο, γιατί υπήρχαν και τ' άλλα: από ξεραμένα «μουστάκια» καλαμποκιού, από ξεραμένη καβαλίνα μουλαριού (αυτό ήταν και το πιο βαρύ) και σπάνια πια από αληθινό καπνό.

— Το λέει, ρε, η καρδιά σας να περάσουμε απ' έξω απ' το νεκροταφείο; προτείνει ο Κομπορόζος βγάζοντας δυο μικρά λούκια καπνού απ' τα ρουθούνια του.

— Να πας μόνος σου! λέει ο Απορίας.

— Κούκο, είσαι; γυρίζει σε μένα.

— Είμαι! λέω, βέβαιος ότι δεν θα το αποτολμούσαμε.

— Η παλικαριά δεν είναι να περάσετε απ' έξω, αλλά να μπείτε μέσα! προκαλεί ο Φορφόλιας.

— Ο μεγάλος μου ο αδερφός, ο Βασίλης, λέω, πέρασε στην Κατοχή μια ολόκληρη νύχτα στο νεκροταφείο φυλάγοντας κάτι σκοτωμένους!

— Άντε, ρε, δεν γίνονται αυτά! ο Απορίας.

— Η παλικαριά είναι να μπείτε μέσα και να μην πάτε από τη δημοσιά αλλά απ' το γιοφύρι της Μίχαινας, επιμένει ο Φορφόλιας.

Εκεί τα χρειάστηκε κι ο Κομπορόζος:

— Πολύ έξυπνος είσαι, ρε φίλε!

Κάτω ακριβώς απ' το νεκροταφείο και πάνω από το γιοφύρι ξεχώριζε το ερειπωμένο σπίτι της Μίχαινας, με τα δυο παράθυρα να χάσκουν σαν μια τεράστια νεκροκεφαλή.

Η χήρα η Μίχαινα, που ζούσε μόνη με συντροφιά τη γάτα της, είχε πεθάνει, αλλά το πήραν χαμπάρι ύστερα από μια βδομάδα από την μόχα. Τη θάψανε όπως όπως, αλλά μια βδομάδα αργότερα βρίσκουν και τη γάτα ψόφια πάνω στον τάφο της.

Ο κακός θάνατός της και η γάτα ήταν τα πρώτα σημάδια. Το τρίτο ήρθε ύστερα από τρία χρόνια, όταν την ξεθάψανε και τη βρήκαν άλιωτη. Τη θάψανε ξανά κι από τότε είχανε να λένε ότι βρικολάκισσε η Μίχαινα — κι ας λέγανε κάποιοι άλλοι ότι δεν έλιωσε επειδή εκεί που την παραχώσανε είχε ασβέστη.

— Ρε σεις, βλέπετε το φως στο σπίτι της Μίχαινας; λέει ο Φορφόλιας.

— Ναι! λέμε κι εμείς τ' άλλα.

— Είναι μέσα και ποιος ξέρει τι κάνει! ξαναλέει ο Φορφόλιας κι ανατριχιάζουμε ξανά όλοι μας.

— Ιησούς Χριστός νικά κι όλα τα κακά σκορπά! λέω και σταυροκοπιέμαι εγώ, που ζούσα έντονα την περίοδο εκείνη την προετοιμασία να γίνω δεσπότης.

Σταυροκοπιούνται και τ' άλλα.

— Σάμπως έφυγε το φως τώρα, λέω.

— Ναι, λένε.

Δεν ξανακουβεντιάσαμε να πάμε από κει νύχτα.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ μας πήρε άλλους δρόμους, όταν μια μέρα βρήκαμε σ' ένα χωράφι μια νυχτερίδα ψόφια.

— Να 'χαμε το κοκαλάκι της, τι άλλο θέλαμε! αποφαινεται ο Φορφόλιας.

— Τι δηλαδή; εμείς οι άλλοι.

— Θα κάναμε την τύχη μας. Όποιος έχει το κοκαλάκι της νυχτερίδας τού πάνε όλα καλά.

— Και πώς θα βγάλουμε το κοκαλάκι της;

— Θα τη θάψουμε, θα λιώσει και θα της μείνει το κοκαλάκι.

Τη θάβουμε, περνάει καμιά βδομάδα, την ξεθάβουμε. Ήταν όπως την αφήσαμε — και βρωμούσε κióλας. Την ξαναθάψαμε και την αφήσαμε. Όταν ύστερα από μερικές ημέρες ξανασκάψαμε για να ιδούμε πώς πάει, δεν τη βρήκαμε.

— Δεν μας ήθελε! λέει με δέος ο Φορφόλιας.

— Κι έφυγε έτσι μόνη της μέσα από τη γη;

— Και σε πέτρα να την κλείσεις, άμα θέλει φεύγει!

— ΠΩΣ να 'ναι, ρε συ, ο κόσμος έξω από το χωριό; αναρωτιόμασταν.

Ή:

— Πόσα χωριά λες να 'χει ο κόσμος;

Και καθόμασταν και προσπαθούσαμε να φτιάξουμε τους δικούς μας χάρτες, που είχαν στο κέντρο το δικό μας χωριό κι ολόγυρα όσα άλλα ξέραμε —οχτώ, δέκα— έφτανε στην Αθήνα, αλλά έπιανε και την Αμερική, που ξέραμε, δεν μπορεί να ήταν χωριό σαν το δικό μας, έπεφτε και μακριά, αλλά ήταν σημείο αναφοράς για όλους μας. Γιατί Αμερική σήμαινε λεφτά, δολάρια, δέματα.

Ήταν τα δέματα που έφταναν για τους τυχερούς που είχαν ξενιτεμένους σ' αυτό τον ονειρεμένο τόπο. Και τ' άλλα που έστελναν από μόνοι τους οι Αμερικανοί και η Ούνρα — που τη φανταζόμασταν σαν μια καλοθρεμμένη και καλοντυμένη αρχόντισσα— με ρούχα για τους φτωχούς. Και καθώς εμάς δεν μας είχαν απ' αυτούς και δεν μας δίνανε, αγανακτούσαμε που δεν ήμασταν τόσο φτωχά ή ορφανά για να πάρουμε ένα όμορφο χρωματιστό μπουφανάκι, ένα παντελόνι, ένα πουκάμισο με άλογα ζωγραφισμένα απάνω.

ΕΝΑΣ απ' τους πρώτους ξενιτεμένους της Αμερικής ήταν κι ο Καρσιλαμάς ή Μαϊφρέντ —γιατί μ' όποιον μιλούσε τον αποκαλούσε μάι φρεντ— που είχε κάνει χρόνια εκεί κι ερχόταν κάθε καλοκαίρι στο χωριό απ' την Αμερική — έκανε, λέγανε, δυο βδομάδες νά 'ρθει με το βαπόρι.

Φεγγαροκέφαλος, θρεμμένος, καλοντυμένος, χαμογελαστός, πάντα μ' ένα πούρο στο στόμα. Και χουβαρντάς.

— Κέρασε και τους άλλους! έλεγε κάθε φορά που ερχόταν στο μαγαζί μας.

Κι εκείνοι, μπέκρες οι περισσότεροι, κατέβαζαν πια όχι κατοστάρι το κατοστάρι αλλά οκά την οκά.

— Στην υγείά σου, κυρ Καρσιλαμά!

— Στην υγείά σας, μάι φρεντς!

Από εμάς τα παιδιά, ο μόνος που έβγαζε κάτι από τον Καρσιλαμά ήταν ο Κουρούνης, στον οποίο, τουλάχιστον μια φορά την ημέρα, ακούγαμε να λέει:

— Πήγαινε, ρε Κουρούνη, να δεις πώς είναι το αποχωρητήριο, να πάω να κάνω την ανάγκη μου!

Πήγαινε εκείνος στο κοινοτικό αποχωρητήριο, έριχνε νερό άμα χρειαζόταν και ξαναγύριζε:

— Εντάξει, κυρ Καρσιλαμά, αστράφτει!

— Άντε μπράβο, πάρε τώρα και το τάλιρό σου!

ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ήταν κι αυτοί που έφεραν για πρώτη φορά κινηματογράφο στο χωριό μας. Ήταν κάτι στρατιωτικοί μέχρι εκεί απάνω, με ωραίες στολές, που ήρθαν στο σχολείο, έστησαν ένα άσπρο πανί κι άρχισαν να προβάλλουν επίκαιρα, όπως τα έλεγαν, με όσα καλά είχαν κάνει σ' αυτό τον τόπο.

Αυτό πια κι αν ήταν θαύμα! Πώς γινόταν να ζωντανεύουν οι άνθρωποι στο πανί; Πηγαίναμε από πίσω μπας και καταλάβουμε κάτι περισσότερο — τίποτα!

Θαύμα και το ραδιόφωνο, που είδαμε για πρώτη φορά στο καφενείο του Γκέκα, λίγο αφότου μας ήρθε το ηλεκτρικό. Ένα κουτί, κι έβγαιναν φωνές ανθρώπων και τραγούδια, και μέσα δεν υπήρχε κανένας!

ΕΜΕΙΣ όμως κάναμε περισσότερο χάζι τον καραγκιοζοπαίχτη τον Στράτο, που ερχόταν κάθε τόσο στο χωριό, έστηνε τον μπερντέ του κι έπαιζε, αντί πενήντα λεπτών ή ενός αυγού, για εμάς τα παιδιά. Και ξεκαρδιζόμασταν με τα καμώματα του καμπούρη ήρωα και των πεινασμένων παιδιών του. Κι έπειτα προσπαθούσαμε κι εμείς να σκαρώσουμε τις δικές μας φιγούρες, το δικό μας Καραγκιόζη, να δώσουμε τις δικές μας παραστάσεις, που συχνά έμεναν στη μέση από το ραβδί της μητέρας:

— Καραγκιόζηδες εγώ δεν θέλω να γίνετε, να γελάει ο κόσμος μαζί σας και να ψωμολυσσάτε!

Η ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ, ΠΟΥ ΟΣΟ κι αν μας ζόριζε η μητέρα για θελήματα και δουλειές στο μαγαζί του πατέρα, όλο και βρίσκαμε καιρό να πάμε στο ποτάμι για κολύμπι. Στη μικρή λίμνη εμείς τα μικρά, στη μεγάλη, πολύ πιο μακριά, τα μεγαλύτερα.

Τα περισσότερα ήμασταν παιδιά που δεν μας έπαιρναν στις κατασκηνώσεις —καμιά τριανταριά χιλιόμετρα μακριά απ' το χωριό— γιατί, λέει, οι γονείς μας δεν ήταν φτωχοί και οι κατασκηνώσεις ήταν μόνο για τ' άπορα. Κι έπειτα, όταν γύριζαν, είχαν να μας λένε για το πόσο όμορφα πέρασαν, τι καλά φαγητά έφαγαν, τι παιχνίδια έκαναν, τι τραγούδια είχαν μάθει. Μερικά είχαν βάλει και κρέας απάνω τους. Τα καταζηλεύαμε, αλλά δεν το δείχναμε.

Όμως και στο ποτάμι μια χαρά ήταν. Τσίτσιδα εμείς, να κολυμπάμε καταχτυπώντας τα πόδια σαν τα σκυλιά, κι από κάτω, στον πάτο του νερού, τα νερόφιδα, τα φιλαράκια μας. Μόνο τα μικρότερα που έπεφταν για πρώτη φορά στο νερό φοβούνταν.

— Πέσε, ρε, τι φοβάσαι;

— Θα μου φάει την τσουτσούνα το φίδι!

— Ε, και; Θα γίνεις κορίτσι!

— Δεν θέλω να γίνω κορίτσι!

Ένα σπρώξιμο, λίγη βοήθεια, λίγο καψώνι, κι έμπαινε κι αυτό στην παρέα.

ΣΥΧΝΑ παίρναμε και τρόφιμα μαζί μας: ψωμί, τυρί, καμιά ντομάτα, κρεμμύδια, καρύδια, φρούτα από τα δέντρα που βρίσκαμε στο δρόμο μας και, όχι σπάνια, κάνα κομμάτι μπακαλιάρο, που αρπάζαμε από το μαγαζί του πατέρα, πιάναμε και καβούρια και τα ψήναμε στη φωτιά που ανάβαμε. Τα μοιραζόμασταν μετά, τρώγαμε, είχαμε και κρύο νερό από το ρυάκι, κι ό,τι περίσσευε το δίναμε στο σκύλο μας, τον Φουντούκη, που ερχόταν τις περισσότερες φορές μαζί μας.

Ήταν κάποιες φορές που είχαμε λεφτά, οπότε περνούσαμε από την αγορά να πάρουμε κάνα γλυκό από τον Γιαννάκη, στραγάλια και σταφίδες, καμιά κονσέρβα, τέτοια.

Τ' αγοραστά βρίσκαμε ότι ήταν και τα πιο νόστιμα, αφού όταν μας άρεσε κάτι, λέγαμε:

— Αυτό είναι σαν αγοραστό!

Ξάπλα — κι ούτε σκέψη για το ξύλο που μας περίμενε όταν θα γυρίζαμε στο σπίτι. Και μετά πάλι κολύμπι και κουβεντούλα:

— Έτσι λες να 'ναι κι η θάλασσα;

— Η θάλασσα, ρε ζωντόβολο, είναι βαθιά, άπατη και μεγάλη, που δεν την πιάνει το μάτι σου.

— Και πού ξέρεις εσύ;

— Το 'χω δει σε φωτογραφίες, μου το 'πε κι ο αδερφός μου, που έχει πάει κι έχει κολυμπήσει. Και το νερό είναι αλμυρό, λύσσα!

— Άντε, ρε μουρλέ!

Η θάλασσα πάντως ήταν για τη μητέρα το μέτρο σύγκρισης σε μεγάλα πράγματα.

— Είναι οχτροί θαλάσσιμοι, την ακούσαμε μια μέρα να λέει.

— Δεν λένε θαλάσσιμοι, θανάσιμοι είναι το σωστό, πήγε να τη διορθώσει ο μεγάλος, ο Βασίλης, που είχε βγάλει και το γυμνάσιο.

— Ξέρω τι λέω, τον έκοψε. Θαλάσσιμοι — τους χωρίζει μια θάλασσα!

ΗΤΑΝ όμως και μερικά που κυνηγούσανε πουλιά με σφεντόνες. Καθόλου δεν μου άρεσε. Τι ήταν τα κακόμοιρα; Ούτε μια μπουκιά.

Ρίχνει μια μέρα ένα ο Κουρούνης. Πάει να το μαζέψει — κι εγώ από κοντά:

— Ζωντανό είναι ακόμα, ρε, άσ' το να ζήσει.

— Δεν είσαι καλά!

Πάω να του το πάρω, να το αμολήσω, το τραβάει κι αυτός, δυο κομμάτια το πουλί.

— Κοίταξε τι έκανες, λέω και μου 'ρχεται να βάλω τα κλάματα.

— Άντε, ρε βλαμμένο!

Ε και να μπορούσα να του βγάλω τα μάτια και να του κόψω τα χέρια!

— Κόψε, ρε λεχρίτη, δεν θέλω να ξαναμιλήσουμε! του λέω φουρκισμένος.

— Λεχρίτης και Κούκος είσαι και φαίνεσαι! Μη σου αστράψω καμία! Μη σώσεις και μου ξαναμιλήσεις! Σκασίλα μου!

— Κόψε!

Του απλώνω το δεξί μικρό δάχτυλο, μου απλώνει κι αυτός το δικό του, μαγκώνει το 'να τ' άλλο και τ' αφήνει. Κι αυτό σήμαινε ότι για να μιλήσουμε, θα 'πρεπε ο ένας απ' τους δύο να στείλει κάποιο άλλο παιδί, να ρωτήσει αν θέλει ν' αγαπήσουμε, και ανάλογα, αν ήθελε, γινόταν η συνάντηση κι αυτός που είχε στείλει έλεγε πρώτος τ' όνομα του άλλου:

— Γιάννη.

— Δημήτριά.

Ούτε που να το σκεφτώ. Είχα ξαναγαπήσει κάποτε με τον Φορφόλια, γιατί είχαμε κόψει για μια σαχλαμάρα. Ετούτο το ζήτουλα, το κωλόπαιδο, θα τ' άφηνα να μαραζώσει! Πολύ περισσότερο όταν τη νύχτα εκείνη είδα στον ύπνο μου ένα πουλί-θηρίο, που μας άρπαξε με τα νύχια του και τους δύο, μας σήκωσε ψηλά στον ουρανό και μετά μας αμόλησε στη γη και ανοίξαμε στα δυο, όπως εκείνο το πουλάκι.

ΤΟ ΠΡΩΙ στο ποτάμι, τ' απόβραδο στο κάστρο μας, με θέα τον Αϊ-Λια και τον ουρανό που ακουμπούσε στην κορυφή του.

— Πόσο ψηλά να 'ναι ο ουρανός; ρωτάει ο Απορίας.

— Ίσαμε τον Αϊ-Λια, δεν βλέπεις; απαντάει το Αγριογούρουνο.

— Και δεν πάμε μια μέρα να τον πιάσουμε;

Και πήγαμε ένα πρωινό, μια ώρα δρόμο ανηφόρα και, αλλά ο ουρανός δεν ήταν εκεί, είχε πάει παραπέρα, ακουμπούσε στο άλλο βουνό.

Και γιατί έκανε τόσο κρύο, αφού ήμασταν πιο κοντά στον ήλιο;

Άντε να βρεις άκρη.

ΣΤΙΣ εικόνες του καλοκαιριού εκείνου ήρθε να προστεθεί ένας καλοντυμένος Αθηναίος, ο κύριος Πολύδωρας, που έφτασε χωρίς να ξέρουμε τι ακριβώς ήταν και τι έκανε. Μια μέρα πάντως ήρθε στο σχολείο και με την άδεια του διευθυντή δήλωσε:

— Θα σας κάνω προσκόπους!

Τι ήταν οι πρόσκοποι;

Έβγαλε μια φωτογραφία και μας έδειξε: ομοιόμορφα καλοντυμένα παιδιά με στολές, μαντίλι στο λαιμό, καπέλο. Τα λιμπιστήκαμε.

— Όσοι θέλετε να γίνετε πρόσκοποι θα έχετε από μια τέτοια στολή δωρεάν. Είναι κανένας που δεν θέλει;

Και ποιος δεν ήθελε.

— Δεν είναι όμως εύκολο, πρόσθεσε. Θα πρέπει να δοκιμαστείτε, να δείξετε ότι αξίζετε. Τι πρέπει να κάνετε; Μερικές από τις ελεύθερες ώρες σας, αντί να παίζετε και να χαλάτε τον κόσμο, θα καθαρίζετε ομαδικά το χωριό, τους δρόμους, τις πλατείες, τα πάντα. Θα σας χωρίσω κατά ομάδες και περιοχές. Κι όταν γίνει αυτό, θα 'χουμε άλλα πράγματα να κάνουμε, με υπακοή, τάξη και πειθαρχία.

Πανηγύρι έγινε. Από την άλλη κιόλας ημέρα ριχτήκαμε στη δουλειά και σε δυο βδομάδες το χωριό είχε αλλάξει όψη.

— Πότε θα 'ρθούν οι φορεσιές; ρωτούσαμε τον κύριο Πολύδωρα.

— Υπομονή, αγοράκια μου, έχετε μου εμπιστοσύνη. Η υπομονή άλλωστε είναι μια απ' τις βασικές αρετές ενός προσκόπου.

Ο καιρός όμως περνούσε, μας έβαλε να φτιάξουμε και κάτι περιβόλια εκεί στην ακροποταμιά — και

οι στολές ακόμα να 'ρθούνε.

Αρχίσαμε να βλέπουμε με άλλο μάτι τον κύριο Πολύδωρα, ο οποίος κάποια μέρα χάθηκε ξαφνικά, όπως ήρθε, κι ακούσαμε από τα μεγαλύτερα ότι τον ζητούσε η αστυνομία γιατί είχε κάνει βρωμιές σε δυο παιδιά. Α, τον παλιάνθρωπο!

Την πλήρωσε το χωριό, που δεν το ξανακαθαρίσαμε, κι εκείνα τα δεντράκια στην ακροποταμιά, που τα ξεριζώσαμε πριν προλάβουν να πάρουν απάνω τους.

—ΝΑ ΔΟΞΑΖΟΥΜΕ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟ, ΜΕ ΤΗ ΧΑΡΗ του ζούμε! συνήθιζε να λέει η μητέρα.

Αν δεν ήταν η χάρη του Κυρίου, σίγουρα ήταν η καλή μας τύχη.

Από αρρώστιες, όχι, δεν κινδυνεύαμε. Βέβαια στο σχολείο μας έκαναν κάθε τόσο ενέσεις και βατσίνες, που προτιμούσαμε ν' αρρωστήσουμε —γιατί έτσι μπορεί να γλιτώναμε και λίγο σχολείο— παρά να τις υποστούμε. Στεκόμασταν εκεί στη σειρά, με τα μανίκια σηκωμένα, και περιμέναμε με δέος τη βελόνα ή τη βατσίνα, βλέποντας τους άλλους που τρυπούσαν πριν από μας. Έβγαινε η βελόνα από το 'να μπράτσο, σκούπισμα μ' ένα βαμβάκι βουτηγμένο στο οινόπνευμα και μπήξιμο στο επόμενο μπράτσο.

Μια τέτοια ένεση πήγε να μου ρημάξει το χέρι, γιατί μολύνθηκε και μου 'κανε πάνω στον ώμο μια πληγή που με παιδεύε καιρό. Από τότε έχω πάρει από φόβο τις ενέσεις.

Έπεσε κάποτε ο Τάκης με ιλαρά και γλίτωσε το σχολείο μια βδομάδα. Δεν γινότανε να με βρει κι εμένα;

— Μην τον ζυγώνετε γιατί θα κολλήσετε κι εσείς, είπε η μητέρα και τον απομόνωσε από εμάς τ' άλλα στην άκρη του παραγωνιού.

Τη νύχτα χώθηκα κι εγώ κάτω από το ίδιο στρώμα. Είδα κι έπαθα να κολλήσω. Μια βδομάδα κι εγώ ξάπλα.

ΒΓΑΙΝΑΜΕ ζωντανοί από αρρώστιες αλλά κι από άλλα, χειρότερα.

Ήταν πρώτα εκείνη η μεγάλη μάχη με τους αντάρτες, πριν τρία χρόνια, λίγους μήνες πριν τελειώσει ο πόλεμος.

Το χωριό μας, χωριό εθνικοφρόνων και βασιλοφρόνων, όπως άκουγες από παντού, ήταν με το μέρος του Εθνικού Στρατού και κατά των ανταρτών, που στη φαντασία μας ήταν κάτι τρομερά όντα με άγρια μάτια, μεγάλα αυτιά, έτοιμα να μας πιουν το αίμα, να μας γδάρουν, να μας σουβλίσουν, να μας τουφεκίσουν, να μας σφάξουν. Γι' αυτό, εκτός από τη Χωροφυλακή, ήταν οπλισμένοι και οι πολίτες, και ο πατέρας μας, και τα βράδια φύλαγαν σκοπιές για ν' αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις των ανταρτών, που είχανε βάλει πείσμα να πάρουν το χωριό.

Γινόταν και τ' άλλο:

— Αυτός είναι κομμουνιστής! ακουγόταν στην αγορά για κάποιον περαστικό, που δεν έμοιαζε ωστόσο με τα τέρατα της φαντασίας μας. Κι έπεφταν όλοι απάνω του με τις μαγκούρες τους και τον έκαναν λιώμα.

Έναν μια μέρα τον είχαν πιάσει έξω από το χωριό. Ήταν, είπαν, εισαγγελέας σε κάποιο λαϊκό δικαστήριο. Τον έδεσαν πίσω από ένα άλογο, με το κεφάλι προς τα κάτω, κι αφού τον έσυραν από τον κεντρικό δρόμο του χωριού, κάτω από τα γιούχα του κόσμου —κι εμάς των παιδιών— τον έθαψαν μισοτελειωμένο έξω από το νεκροταφείο με πέτρες. «Τον σκατόψυχο», «τον άθεο», λέγανε.

ΣΑΝ ΝΑ μην έφταναν οι οπλισμένοι χωροφύλακες και πολίτες, είχαμε και τα συχνά περάσματα

στρατιωτών, που κάθονταν δύο και τρεις ημέρες φιλοξενούμενοι στα σπίτια. Εμείς είχαμε πάντα δυο τρεις, γιατί το σπίτι μας ήταν τάχα μεγάλο και είχαμε φαγητό να τους θρέψουμε.

Δικά μας τα παιδιά του Εθνικού Στρατού, αλλά όταν έρχονταν, έπεφτε τρόμος: «Πάλι εμείς θα την πληρώσουμε». Να φάνε τζάμπα, να ξεκουραστούνε, να γλεντήσουν. Κι ο κόσμος να κρύβει τα κορίτσια του, να μην τα λιμπιστεί κανένας στρατιωτικός κι έχουν νταραβέρια.

Ήταν κι εκείνα τα τρομερά τραγούδια που έλεγαν καθώς έρχονταν κι έφευγαν:

*Βοήθα, Παναγιά μου, Δέσποινά μου,
να τους σκοτώσουμε
κι όσα καντήλια έχεις, Παναγιά μου,
να τ' ασημώσουμε!...*

Μ' αυτά και μ' αυτά οι αντάρτες μάς είχαν βάλει στο μάτι και κάθε τόσο έκαναν επιθέσεις να πάρουν το χωριό αλλά μάταια.

Το καλό για εμάς τα παιδιά ήταν ότι τις ημέρες των εχθροπραξιών δεν είχαμε σχολείο. Αυτό όμως κρατούσε λίγο — το χωριό είχε γερή αντίσταση. Κι έτσι δεν σκοτωνόταν και κανένας από εκείνους που έκαναν δύσκολη τη ζωούλα μας: ένας δυο δάσκαλοι, κάποιοι άλλοι αχώνευτοι, μερικά παιδιά από την αντίπαλη γειτονιά.

ΕΚΕΙΝΟ το αυγουσιάτικο ξημέρωμα όμως τα πράγματα έδειχναν αλλιώς. Η νύχτα είχε γίνει ημέρα από τις φωτοβολίδες κι εμείς τα παιδιά, που είχαμε ξυπνήσει μαζί με τους μεγάλους, χωρίς καμιά αίσθηση του κινδύνου, τρέχαμε να μαζέψουμε τα μεταξωτά μαντίλια-αλεξίπτωτα των φωτοβολίδων.

Στην αρχή είπαμε ότι θα είναι μια συνηθισμένη επίθεση. Καθώς όμως περνούσε η ώρα, τα πράγματα αγρίευαν. Κι εκεί γύρω στις έξι διαδόθηκε ότι οι αντάρτες πήραν δυο προκεχωρημένα φυλάκια, στην άκρη του χωριού, και προχωρούσαν προς τα μέσα.

— Αν μπόυνε μέσα, θ' ανεβούμε στο βράχο και θα πέσουμε όλοι κάτω! ακούσαμε κάποια στιγμή τον πατέρα να λέει στη μητέρα.

Ένα φυλάκιο ήταν λίγο πιο πάνω από το σπίτι μας. Εκεί κι ο πατέρας με άλλους οπλισμένους πολίτες. Εμάς μας μάζεψε η μητέρα στο υπόγειο.

Η μέρα φώτιζε κι εκεί που σκεφτόμασταν ότι όλα ήταν χαμένα, ακούστηκε ο βόμβος των αεροπλάνων. Είχαν ειδοποιηθεί με τον ασύρματο κι ήρθαν να ρίξουν στους αντάρτες, που ήταν απλωμένοι στο μικρό κάμπο.

Γύρω στο μεσημέρι όλα είχαν τελειώσει. Όσοι αντάρτες γλίτωσαν οπισθοχωρούσαν άτακτα.

Με το τέλος της μάχης ξέσπασε μια τρομερή καλοκαιριάτικη μπόρα, που κράτησε ως αργά τη νύχτα.

Την άλλη μέρα το πρωί θα πηγαίναμε στον κάμπο να δούμε τι έγινε. Και είδαμε: δεκάδες πτώματα αντρών και γυναικών σακατεμένα απ' τις οβίδες των αεροπλάνων, τη βροχή και το πλιάτσικο των συγχωριανών, που τους απογύμνωσαν απ' ό,τι χρήσιμο είχαν: ρούχα, δαχτυλίδια, ως και χρυσά δόντια. Και τότε είδαμε για πρώτη φορά εμείς τα παιδιά και μερικές γυναίκες ολοτσίτσιδες,

πεθαμένες όμως.

Ύστερα τους έθαψαν ομαδικά είκοσι τριάντα σε μεγάλους λάκκους, χωρίς ποτέ να μάθει κανένας ποιοι ήταν, χωρίς κανένας να τους κλάψει και να τους μοιρολογήσει.

Η κηδεία των υπερασπιστών του χωριού, δεκατρείς όλοι κι όλοι, χωροφύλακες και πολίτες, έγινε αντίθετα με όλες τις τιμές, το θρήνο και τις κατάρες για τους δολοφόνους επιδρομείς. Και μ' εκείνα τα μοιρολόγια που άνοιγαν πέτρες:

*Βραγιάς βασιλικό
να πέσεις να πλαγιάσεις,
παλικάρι μου...*

ΣΤΗΝ πρώτη επέτειο, τον άλλο χρόνο, ήρθαν κι ο βασιλιάς με τη βασίλισσα. Τους είδαμε με τα ίδια μας τα μάτια. Όλο το χωριό ντύθηκε στα καλά του να τους υποδεχτεί και ο πατέρας, που είχε δυνατή φωνή, είχε αναλάβει την ώρα της δοξολογίας να φωνάξει:

— Ζήτωσαν οι βασιλείς! Ζήτω το έθνος! Ζήτω ο στρατός!

Ήταν ίσως η ευτυχέστερη στιγμή της ζωής του, αφού λίγο αργότερα ήταν από εκείνους που είχαν χειραψία με το βασιλιά.

Αλλά τυχερή στάθηκε και η αδερφή μας η Ευγενία, που αξιώθηκε να πιάσει και να φιλήσει το χέρι της κυρα-βασίλισσας.

— Πριγκίπισσα θα γίνεις! της λέγανε τ' άλλα κορίτσια.

Και η Ευγενία δεν ήθελε να πλύνει το χέρι της.

Κι ήταν παιδιά που για πολλές μέρες καυχόνταν ότι ροκάνισαν ό,τι είχε περισσέψει στα κόκαλα που είχαν απομείνει από τα σουβλιστά που έφαγαν ο βασιλιάς, η βασίλισσα και οι άλλοι επίσημοι στο μεγάλο τραπέζι που είχε στρωθεί στο προαύλιο της κοινότητας.

Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ και η βασίλισσα, εκεί μπροστά μας, ολοζώντανος ο κόσμος των παραμυθιών μας. Η φωτογραφία τους στους δρόμους, στα μαγαζιά, στο σχολείο, στα σπίτια, παντού.

— Η βασίλισσα είναι η μάνα σας, η μάνα όλων μας, έλεγε η κυρα-Άννα.

Κι εμείς χαιρόμασταν πια να έχουμε μια τόσο όμορφη και στοργική μάνα, που μας έστελνε μολύβια, τετράδια, γομολάστιχες, μαζί πάντα με τη φωτογραφία της, που τη βάζαμε ως και στο εικόνισμα, δίπλα στην Παναγία. Και υπάρχει και μια φωτογραφία που μπήκε και στον *Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό Νεότητας*, μ' εμάς όλα τα παιδιά του δημοτικού να δείχνουμε τα μολύβια που μας έστειλε η βασίλισσα.

Στη βασίλισσα, μας λέγανε, χρωστούσαμε και το γάλα με το σταφιδόψωμο που μας μοίραζαν κάθε πρωί στο σχολείο. Κι εκείνες τις μικρές μπίλιες με το μουρουνέλαιο, που τις περισσότερες φορές είτε τις λιώναμε με το παπούτσι είτε τις αφήναμε στη σόμπα να λιώσουν να ζέχνει η τάξη, για ν'

ακούσουμε τον Τζαναβάρα να φωνάζει:

— Τίποτα δεν είστε σε θέση να εκτιμήσετε, κοπρίτες!

Άγιοι άνθρωποι ο βασιλιάς και η βασίλισσα. Κι ευχόμασταν κι εμείς να 'χουμε την τύχη εκείνου του τσοπάνη που συναπαντήθηκε, λέει, με το βασιλιά στο βουνό, χωρίς όμως να ξέρει ποιος είναι.

— Τι γνώμη έχεις για το βασιλιά; τον ρωτάει.

— Είναι ο καλύτερος βασιλιάς του κόσμου! απαντάει.

Κι ο βασιλιάς ευχαριστήθηκε κι έβγαλε και του 'δωσε μια ολόχρυση λίρα. Όπως σ' εκείνο το παραμύθι με τη μάγισσα, που γέμιζε χρυσάφι αυτούς που την παινούσαν και βασάνιζε εκείνους που την κακολογούσαν.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ, εκτός από τους σκοτωμένους, τους σακάτηδες, τα καμένα χωριά και τους άστεγους, άφησε πίσω του διάσπαρτα παντού πολεμοφόδια, που γίνονταν παιχνίδι επικίνδυνο στα χέρια μας.

Ένα απόγευμα κοπροσκυλιάζαμε στην ακροποταμιά, κάτω από το γεφύρι, με τον Κώστα τον Τραγάκη και τον Βασίλη τον Φορφόλια, όταν την είδα πρώτος:

— Παιδιά, μια οβίδα όλμου, πάμε να φύγουμε! λέω.

— Άδεια είναι, ρε ζωντόβολο! λέει ο Τραγάκης, που ήταν κι ο πιο θαρρετός.

Και πριν προλάβουμε ν' αντιδράσουμε, την αρπάζει και την πετάει σε μια μεγάλη πέτρα.

Τίποτα δεν έγινε.

Αναθαρρήσαμε. Πάμε κοντά, την πιάνουμε, την περιεργαζόμαστε: το μεταλλικό κορμό, τα μολυβένια φτερά.

— Αυτή είναι γεμάτη ελατήρια. Αν την ανοίξουμε, έχουμε να βγάλουμε πράγματα, λέει ο Κώστας.

— Κι άμα σκάσει;

— Τι να σκάσει, ρε βλάκα, αφού είναι σκασμένη.

Στρωθήκαμε σ' ένα βραχάκι κι αρχίσαμε δουλειά. Ένας κρατούσε και οι άλλοι δύο χτυπούσαμε με μια πέτρα — τότε ο ένας, τότε ο άλλος.

Σπάσαμε τα μολυβένια φτερά, αλλά το υπόλοιπο αντιστεκόταν. Η ώρα περνούσε, αρχίσαμε να κρυώνουμε.

— Δεν φεύγουμε; πρότεινα.

— Κι αυτό τι θα το κάνουμε; ρωτάει ο Φορφόλιας.

— Θα το πάρω εγώ, να το ανοίξω με τη βαριά του Πανούση, λέει ο Κώστας.

Ήταν μεγαλύτερός μας, δυνατότερος — είχε και τη βαριά.

— Θα μας δώσεις κι εμάς ό,τι έχει μέσα;

— Να δούμε πρώτα τι έχει...

Φύγαμε.

Ο Βασίλης κι εγώ κόψαμε από την Κατωβρύση, ο Κώστας από πάνω, από τη δημοσιά.

Δεν είχαμε καλά καλά φτάσει στα σπίτια μας, όταν ακούγεται ένα φοβερό «μπαμ», που συγκλόνισε το χωριό.

Αναστάτωση. Τι έγινε; Έπειτα από κάμποση ώρα μάθαμε.

Παίρνοντας ο Κώστας την οβίδα, πήγε κατευθείαν στο μαγαζάκι πάνω απ' το ψιλικατζίδικο του πατέρα του, που κρατούσε ο Λευτέρης Πανούσης και πουλούσε διάφορα εργαλεία για μαστόρους. Πέρασε στο εσωτερικό του, χωρίς να τον προσέξει ο Πανούσης, άρπαξε μια βαριά που ήταν εκεί και ρίχτηκε στην οβίδα.

Τον γνώρισαν από το κόκκινο πουλόβερ που φορούσε. Πάει κι ο Πανούσης από τα αέρια. Για μέρες δεν μιλιόμουνα.

— Άδικος ο Θεός. Πήρε το δικό μου, που το 'χα ένα, και δεν πήρε της Κούκαινας, που έχει δέκα... έλεγε την άλλη μέρα στην κηδεία η μάνα του.

ΜΙΑ ΑΛΛΗ φορά ήταν Μεγάλη Εβδομάδα και είχαμε μαζέψει μπαρούτη κάτω από ένα δέντρο για να φτιάξουμε χαλκούνια και κάνες, να τα μπουμπουνίσουμε. Ήμασταν πέντ' έξι παιδιά, έξι έως δέκα χρόνων.

Το πρώτο χαλκούνι όμως που φτιάξαμε δεν άναψε, γιατί, όπως διαπιστώσαμε, η μπαρούτη είχε βραχεί. Κάποιο έριξε στην υπόλοιπη μπαρούτη ένα σπέρτο αναμμένο.

— Μη, ρε βλάκα! φωνάζουμε τ' άλλα.

Αλλά τίποτα. Η μπαρούτη δεν πήρε φωτιά.

Ανάβουμε ένα ξύλο και το χώνουμε από κάτω, σαν κάρβουνο, κι αρχίζουμε να φυσάμε για ν' ανάψει. Δεν άναβε με τίποτα.

Το ένα που φυσούσε έγιναν τρία. Τα άλλα όρθια, βλέπαμε.

«Φραπ!» κάνει κάποια στιγμή και λαμπαδιάζει ο τόπος.

Ουρλιαχτά πόνου από τα παιδιά που ήταν κάτω.

— Οχ, τα μάτια μου! το ένα.

— Οχ, τα μούτρα μου! το άλλο.

Δύο παραμορφώθηκαν —το μούτρο τους έγινε μαντάρα— ένα άλλο πήγε να στραβωθεί, τα υπόλοιπα γλιτώσαμε από θάυμα.

Στα κομμάτια, να τέλειωνα πια το δημοτικό, να φύγω απ' αυτό τον τόπο...

Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΕΙΝΑΙ ΣΙΓΟΥΡΑ ΜΑΚΡΙΑ. ΠΡΕΠΕΙ να περάσεις μεγάλες θάλασσες — και πρέπει να έχεις και κάποιον να σε καλέσει. Η Αθήνα όμως είναι κοντά και τέσσερα αδέρφια μας —τρία αγόρια κι ένα κορίτσι— είχαν πάει και δούλευαν εκεί και μας έστελναν κάθε τόσο γράμματα, που άρχιζαν όλα με το «Σεβαστοί μου γονείς, σας ασπάζομαι και, αγαπητά μου αδέρφια, σας φιλώ. Υγείαν έχομεν και το αυτό ποθούμεν και διά εσάς».

Ήταν κι εκείνες οι φωτογραφίες που τα συνόδευαν πότε πότε, με τους ξενιτεμένους —όχι μόνο τους δικούς μας— ντυμένους στα καλά τους: άσπρο πουκάμισο και γραβάτα, ρολόι στο χέρι, δαχτυλίδι, χαμόγελο, κάποιοι με τσιγαράκι, και μερικοί που τα 'χαν κιόλα οικονομήσει, βλέπαμε το χαμόγελό τους να στολίζεται με ένα δυο χρυσά δόντια μπροστά μπροστά. Στο φόντο συχνά η Ακρόπολη, ενώ ήταν και μερικοί που ποζάριζαν δίπλα σε μια κούρσα, που μπορεί και να μην ήταν δική τους.

Σε μερικές φωτογραφίες υπήρχαν και λόγια όπως αυτά:

*Πάρε κορμί δίχως ψυχή
και σώμα δίχως αίμα,*

*πάρε και τη φωτογραφία μου
για να θυμάσαι εμένα...*

Όσπου ν' αξιωθούμε να πάμε κι εμείς τ' άλλα τα μικρότερα, είχαμε ν' ακούμε εκείνα που έρχονταν τα καλοκαίρια να μας δούνε για λίγες ημέρες.

Παράδεισος η Αθήνα στα λόγια τους και στη φαντασία μας. Πιο ομιλητική απ' όλους η Παρασκευή, που την ακούγαμε να λέει στις φιλενάδες της:

— Δεν μπορείς εκεί να μιλάς βλάχικα. Πρέπει να μιλάς με το «σας» και με το «σεις». Και τη νύχτα, όταν κοιμάσαι, πρέπει να φοράς πιτζάμες.

— Τ' είναι πάλι αυτό;

— Ρούχα για τη νύχτα, καλέ!

— Έλα, Παναγία μου!

Κι ακόμα:

— Όταν είμαι εκεί, δεν χορταίνω να πηγαίνω σινεμά και να τρώω παγωτά! Το σινεμά ξέραμε πώς είναι αλλά τα παγωτά;

— Τα τρως και λιώνουν στο στόμα σου!

ΚΑΙ ΜΙΑ μέρα τα παγωτά ήρθαν στο χωριό μ' ένα πλανόδιο αυτοκίνητο-παγωτατζίδικο.

— Μητέρα, θα μας πάρεις;

— Άμα είστε φρόνιμα. Να δούμε και πόσο έχουν.

Έγινε όμως την ώρα που έστειλε τον Νίκο να τα ψωνίσει να με στείλει να φέρω ένα ταψί που είχε

δανείσει στη θεια-Κατίνα.

— Και το παγωτό μου;

— Θα σ' το φυλάξουμε. Μόλις γυρίσεις, θα σε περιμένει.

Κι αυτή η θεία ήταν στην άλλη άκρη του χωριού. Έκανα όσο πιο γρήγορα μπορούσα και να με ξανά στο σπίτι:

— Πού είναι το παγωτό μου;

— Εκεί, στο πιάτο, λέει η μητέρα χωρίς να με κοιτάξει.

Πλησιάζω. Το πιάτο και κάμποσο γάλα μέσα:

— Αυτό είναι γάλα, δεν είναι παγωτό!

— Έλιωσε, λέει ο Νίκος. Άμα δεν το φας αμέσως, λιώνει.

— Με κοροϊδέψατε!

— Άντε που σε κοροϊδέψαμε, μη σου αστράψω καμία! μπήκε στη μέση η μητέρα. Κανένας δεν το άγγιξε.

— Δεν ήταν και τίποτα σπουδαίο — παγωμένο γάλα! λέει κι ο Τάκης.

— Αλλιώς μου τα λέτε τώρα. Δώσ' μου λεφτά να πάω να πάρω μόνος μου!

— Πάει τώρα, έφυγε τ' αμάξι.

— Εγώ φταίω, που πήγα στο θέλημα!

ΑΠΟ ΤΗΝ Παρασκευή μάθαμε κι ότι οι Αθηναίοι ντύνονται καλύτερα, πλένονται περισσότερο κι ότι οι γυναίκες κάνουνε κολύμπι στη θάλασσα, μαζί με τους άντρες, όχι βέβαια τσίτσιδες αλλά με κάτι βρακιά που τα λένε μπανιερά. Ακόμα, ότι οι γυναίκες βάφονται με μπογιές και τραβάνε μ' ένα τσιμπιδάκι τα φρύδια τους.

Όπως ακριβώς έκανε ένα πρωί η Παρασκευή, που καθόταν μπροστά στον καθρέφτη και τραβούσε τρίχες από τα φρύδια της. Παραπίσω η Ευγενία την παρακολουθούσε. Φεύγει η Παρασκευή να πάει να πλυθεί, στρώνεται μπροστά στον καθρέφτη η Ευγενία, παίρνει το τσιμπιδάκι κι αρχίζει να τραβάει τα δικά της φρύδια. Αλλά γιατί να βασανίζεται; Βουτάει το ψαλίδι, κάνει έτσι και τραβάει μια ψαλιδιά στο ένα φρύδι, μια στο άλλο, και μένει με μισά.

— Τι έκανες, μωρή βλαμμένη; της λέει τρομαγμένη η Παρασκευή.

— Έκοψα τα φρύδια μου όπως εσύ!

— Έτσι τα κόβουνε; Μη σε δει η μητέρα.

Την πιάνει, της χαράζει μερικές γραμμές μ' ένα μαύρο μολύβι — κάπως βολεύεται το πράγμα.

— Δεν έχει μυαλό ούτε η μια σας ούτε η άλλη, αποφάνθηκε η μητέρα μόλις το πήρε χαμπάρι.

Πέρασε καιρός ώσπου να γίνουν τα φρύδια της Ευγενίας όπως ήταν.

Ο ΜΟΝΟΣ που πήγε στην Αθήνα με το έτσι θέλω ήταν ο Κυριάκος.

— Θα πάω στην Αθήνα!

— Μα δεν έχει δουλειά για σένα.

— Δεν ξέρω, εγώ θέλω να πάω, βαρέθηκα να δουλεύω στην ταβέρνα!

Είχε μεγαλώσει πια και δεν ήταν εύκολο να τον δείρουν.

— Ωραία, πήγαινε, να δούμε τι θα καταλάβεις.

Πήγε και σε μια βδομάδα ξαναγύρισε. Δασκαλεμένοι οι άλλοι, του 'καναν τη ζωή δύσκολη.

— Τα είδες τα καλά της Αθήνας; τον προκάλεσε η μητέρα.

— Τίποτα δεν είδα! Αλλά εγώ θα ξαναπάω και θα με χάσετε και θα ψάχνετε και δεν θα με βρίσκετε!

— Αμ όπου και να πας, καημένε, άμα θέλουμε, σε βρίσκουμε!

— Και πού ξέρετε σεις σε ποια οδός Πειραιώς θα είμαι εγώ; αντιμίλησε ο Κυριάκος, που όπου βρισκόταν κι όπου στεκόταν στην Αθήνα, σε κείνο το μεγάλο δρόμο που έμεναν τ' αδέρφια μας, όλο οδός Πειραιώς έβλεπε μπροστά του.

Όσο σκεφτόμουνα ότι πηγαίνοντας στην Αθήνα θα περνούσα τόσες ώρες σε αμάξι, που τόσο το ήθελα, τόσο ανυπομονούσα νά 'ρθει εκείνη η ώρα. Γιατί την πρώτη φορά που ανεβήκαμε ούτε που το κατάλαβα.

Ήταν πέρσι, στο πανηγύρι της Παναγίας, όταν ο πατέρας συμφώνησε να πάμε οικογενειακώς με το φορτηγό του Πούλου.

Φορέσαμε τα καινούρια ντρίλινα κι αλατζαδένια ρούχα μας, βάλαμε και τα καινούρια παπούτσια Ελβιέλα, έβαλα κι εγώ τη δερμάτινη ζώνη που φορούσα για πρώτη φορά και χωθήκαμε στο φορτηγό. Αλλά καθώς παίρναμε θέση να δούμε καλύτερα έξω, ρίχνει ο Πούλος την κουκούλα, για να μην πέσουμε στο δρόμο και να μη γεμίσουμε σκόνη, είπε, και περιμέναμε πια στο μισοσκόταδο να τσουλήσει τ' αμάξι. Εκείνο όμως έβαλε μπροστά κι άρχισε να κουνιέται για κάμποση ώρα, χωρίς να καταλαβαίνουμε ότι φεύγει.

— Φτάσαμε, κατεβείτε! ακούσαμε αυτή τη φορά τον πατέρα, που καθόταν με τη μητέρα μπροστά, δίπλα στον Πούλο. Και παραμερίζει την τέντα να κατεβούμε εγώ, ο Τάκης, ο Αλέκος και η Ευγενία.

Και τότε είδαμε ότι πραγματικά είχαμε φτάσει.

Το θαύμα του αυτοκινήτου μού αποκαλύφθηκε μ' αυτό τον τρόπο στα έντεκά μου χρόνια.

ΓΙΑ ΠΟΛΛΑ από τα παιδιά το τέλος του δημοτικού σήμαινε και το τέλος της σχολικής τους ζωής, αφού θα 'πρεπε να βοηθήσουν τους γονείς τους στα χωράφια, να κάνουν άλλες δουλειές ή να πάνε στην Αθήνα να δουλέψουν ή να συνεχίσουν εκεί το γυμνάσιο, μια και υπήρχαν σχολεία που ήταν ανοιχτά και τη νύχτα.

Κι ήταν εκεί πια που τρία τέσσερα της παρέας μας, που περνούσαμε κιάλα για Αθηναϊάκια, το κουβεντιάζαμε:

— Εσύ τι θα 'θελες να γίνεις;

— Αστυφύλακας, που είναι κάτι σαν χωροφύλακας, λέει το ένα. Έχετε δει τι ωραία στολή φορούσε ο Νίκος του Φούρναρη, που ήρθε την άλλη φορά;

— Ωραία τη λες εσύ αυτή τη στολή; Έχεις δει στολή εύελπη;

— Τ' είναι αυτό;

— Αυτός που πάει γι' αξιωματικός. Είναι ο ξάδερφός μου ο Στέφος. Να τον δεις στη φωτογραφία, να παλαβώσεις!

— Εγώ θα γίνω βιομήχανος!

— Τ' είναι πάλι αυτό;

— Αυτός που έχει εργοστάσια και βγάζει λεφτά με ουρά.

— Και πώς θα γίνεις;

— Θα πάω στη Βιομηχανική Σχολή της Αθήνας.

— Εγώ θα πάω να δουλέψω όπου να 'ναι, για να στείλω λεφτά στους δικούς μου και στα μικρότερα αδέρφια μου.

Εγώ, που δεν ήμουν βέβαιος τι ακριβώς θα έκανα εκεί —αυτό που μ' ένοιαζε ήταν να φύγω απ' το χωριό— δεν είπα το δικό μου, γιατί δεν είχα ξεμπερδέψει ακόμα με το δεσποτιλίκι — να μη μου αρχίσουνε καμιά καζούρα τώρα στο τέλος.

ΚΑΚΟΣ μαθητής —και το 7 που πήρα στ' απολυτήριο πολύ μου 'πεσε— αλλά ξεχωριστός σε άλλα. Όπως, ας πούμε, στις σχολικές παραστάσεις και στ' αθλητικά. Ιδιαίτερα σ' εκείνο το εργάκι στη γιορτή της 25ης Μαρτίου, πριν τρεις μήνες, που είχε όμως και το βάσανό του.

Θα 'παιζα τον Αθανάσιο Διάκο με πασά τον Κουρούνη, με τον οποίο τότε δεν είχα τσακωθεί ακόμα. Χρειαζόταν όμως φουστανέλα και φουστανέλα δεν είχαμε στο σπίτι μας.

— Θα πω στον Αραχωβίτη να σου δώσει τη δικιά του, μου είπε η μητέρα, καθώς με είδε να κλαίω

που θα 'χανα το ρόλο επειδή δεν είχα φουστανέλα.

Το σπίτι όμως του Αραχωβίτη ήταν στον κάμπο, πάνω από μια ώρα με τα πόδια.

— Του το 'πα και θα σ' τη δώσει. Αν αντέχεις, να πας.

Είπα στα δυο μικρά να μου κάνουνε παρέα, βαριόνταν. Το γαϊδούρι είχε να κάνει πιο χρήσιμα πράγματα. Πήρα τον Φουντούκη και πήγα.

— Θα σου 'ρχεται κομμάτι μεγάλη, ρε Μήτσο, μου 'πε γελώντας ο μπαρμπα-Αραχωβίτης μόλις με είδε. Νόμισα πως είναι για κάνα μεγαλύτερο παιδί.

— Δεν πειράζει, θα τη φορέσω.

— Αν τα καταφέρεις... Και βαριά, πώς θα την πας;

— Θα την πάω.

Τη φορτώθηκα, μαζί με το γιλέκο και μια πουκαμίσσα, και πήρα το δρόμο του γυρισμού με το σκύλο πίσω μου. Ξεθεώθηκα ώσπου να φτάσω.

Κάνω να τη δοκιμάσω: για να μου 'ρθει κανονικά, θα 'πρεπε να 'μαι άλλος τόσος. Βάζω ξανά τα κλάματα:

— Και την κουβάλησα τόσο δρόμο...

— Σκάσε, να ιδώ τι μπορώ να κάνω, μην του τη χαλάσουμε του ανθρώπου, λέει η μητέρα.

Τη μαζεύει από δω, τη μαζεύει από κει, και να με στη σκηνή, κάπως δυσκίνητος και παράταιρος — ένα μαντίλι στη μέση αντί για σελάχι, κοινά παπούτσια αντί για τσαρούχια — αλλά κι ο Κουρούνης δεν ήταν ντυμένος καλύτερα για πασάς.

— Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, την πίστη σου ν' αλλάξεις, να προσκυνήσεις το τζαμί, την εκκλησιά ν' αφήσεις; λέει εκεί προς το τέλος αφρίζοντας ο Κουρούνης-πασάς.

— Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θε να πεθάνω! του λέω περήφανα, χτυπώντας το καλαμοπόδαρό μου στη σκηνή, και κάνω να του ορμήσω — κι ας είμαι με τα χέρια δεμένα πίσω.

— Σουβλίστε τον! ουρλιάζει ο Κουρούνης — λες και το ζούσε, όπως κι εγώ άλλωστε.

Με πάνε παραμέσα και η παράσταση τελειώνει με τα λεβέντικα λόγια:

— Για ιδές καιρό που διάλεξε ο Χάρος να με πάρει, τώρα π' ανθίζουν τα κλαριά και βγάζει η γης χορτάρι...

Τα χειροκροτήματα από κάτω ήταν η καλύτερη αποζημίωση στις ταλαιπωρίες μου. Ως και ο Τζαναβάρας, που μας είχε διαλέξει γι' αυτούς τους ρόλους, μας είπε μπράβο.

ΕΙΜΑΙ εκεί σε μια φωτογραφία, αδύνατος αλλά θαλερός, με μαύρο αθλητικό παντελονάκι και

άσπρη φανέλα, με τα χέρια στην έκταση, στις τελευταίες σχολικές επιδείξεις. Δίπλα μου ο αχώνευτος Κουρούνης, με τον οποίο δεν μιλούσαμε πια, αλλά που για κακή μου τύχη έκανε τον παρατηρητή και τις εκφωνήσεις στα αθλήματα που ακολούθησαν.

Ήμουν αφαβορί στο άλμα εις ύψος.

Μένουν οι άλλοι στο 1,05 κι εγώ σαλτάρω στο 1,15. Το πηδάω, αλλά να που το πηδάει και ο Χρίστος ο Λίγκρης — που δεν το περίμενα. Κι εκεί που ετοιμαζόμουν να ζητήσω να το βάλει στο 1,20, ακούω τον Κουρούνη να βγάζει νικητή τον Λίγκρη.

Η έχθρα μας έπαιρνε την καλύτερη εκδίκηση.

— Γιατί το 'κανες αυτό, ρε βρωμιάρη;

— Κούνησες το νήμα, ο Λίγκρης δεν το κούνησε!

— Το 'κανες επειδή είναι παρέα σου και Αγιο-Παρασκευιώτης!

— Άντε παράτα με!

Πάω να παραπονεθώ στο διευθυντή, αλλά αυτός είχε αλλού το νου του:

— Ετοιμαστείτε για την παρέλαση!

Στο μεταξύ ο Λίγκρης κυκλοφορούσε με το στεφάνι από ελιά του νικητή — και δεν του πήγαινε καθόλου του χαμένου!

Θα τους έκανα κι εγώ ζημιά, γιατί ήμουν και τυμπανιστής. «Θα σας αφήσω χωρίς τύμπανο, να ιδώ τι θα κάνετε!» σκέφτηκα κι αποτραβήχτηκα σ' ένα πεζούλι.

— Κούκος, ακούω το διευθυντή, πού είναι ο Κούκος;

Το χάρηκα για λίγο, όταν ξαφνικά βλέπω από μακριά τον Λίγκρη να 'χει φορέσει το τύμπανό μου. Δεν ήταν εντέλει δύσκολο να το παίξει και κάποιος άλλος.

Τρέχω και του το αρπάζω:

— Άσ' το κάτω, ρε, που θα μου πάρεις και το τύμπανο!

Περνάω το λουρί στο σβέρκο μου και νομίζω ότι ποτέ δεν είχα παίξει με τόση λύσσα όσο εκείνη την τελευταία φορά, αποχαιρετώντας έτσι το κομμάτι εκείνο της παιδικής μου ζωής στο χωριό.